

سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی: با تأکید بر رویکردهای فیلترینگ و جایگزین سازی در کشورهای مختلف

حسین بصیریان جهرمی^۱

چکیده

این مقاله سیاست‌های محدودکننده در مورد اینترنت و رسانه‌های اجتماعی را در برخی از کشورهای جهان و از جمله ایران، بررسی و تحلیل کرده است. بر این اساس، ضمن مرور رویکردهای حاکم بر این سیاست‌ها، روند تجربه به کار گرفته شده در ایران نیز واکاوی شده است تا شناختی متفاوت و تازه نسبت به این مسئله چالش برانگیز، در عرصه سیاستگذاری رسانه‌های اجتماعی در کشور فراهم آید. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهند که هر چند نوع نگاه سیاستگذاران به رسانه‌های اجتماعی در ایران، با نحوه استفاده کاربران آن، لزوماً در تعارض نیست، اما جدی نگرفتن ابزارهای قانونی و مدیریتی، پراکندگی شیوه‌های تصمیم‌گیری و بویژه سلیقه‌نگری و مصلحت‌اندیشی دولت‌ها در هر مقطع زمانی، چالش‌های فراوانی را برای سیاستگذاری فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی به دنبال داشته، که همگرایی و تجانس میان نهادهای تصمیم‌ساز را دشوار ساخته است.

واژگان کلیدی: رسانه‌های اجتماعی، اینترنت، سیاستگذاری، محدودسازی، فیلترینگ، جایگزین‌سازی.

---

۱. دکترای علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی (ره)؛ مدرس و پژوهشگر؛ رایانامه: hossein.basirian@gmail.com

مقدمه

بررسی سیاست‌های حاکم بر اینترنت از زمانی که آرپانِت^۱، در سال ۱۹۶۹ به‌عنوان پیش‌قراول اینترنت عرضه شد، آغاز شده است. این کار از یک رایانه آزمایشگاهی در قالب یک برنامه شبکه‌ای شده، موسوم به دارپا (آژانس پروژه‌های تحقیقاتی پیشرفته وزارت دفاع)^۲، و عمدتاً از سوی دانشمندان و مهندسانی که سازنده آن بودند، فرایند خود را آغاز کرد. در ۱۹۷۰، وزارت دفاع طی مزایده‌ای اموال خود را در حوزه شبکه و آرپانِت به شرکت آی‌تی‌تی واگذار کرد. این شرکت نیز، پس از چند هفته بررسی و به‌دلیلی که منفعت تجاری از پروژه آرپانِت به نظر نمی‌رسید، از قبول آن صرف‌نظر کرد (Abbate, 1999).

پس از آن در ۱۹۸۴، درحالی‌که اینترنت راه توسعه را می‌پیمود، دارپا و برجسته‌ترین طراحان اینترنت، به ایجاد هیئت فعالان اینترنت^۳ که متشکل از نیروهای اجرایی عملیات (اینترنتی) بودند، همت گماشتند. یکی از آنها، نیروی عملیات مهندسی اینترنت (آی‌ای‌تی‌اف)^۴ بود که در سال ۱۹۸۶ برای مدیریت توسعه استانداردهای فنی اینترنت راه‌اندازی شد. تصمیمات اتخاذ شده از سوی آی‌ای‌تی‌اف، با توافق عمومی رسمیت می‌یافت و طیف گسترده‌ای از اشخاص و مؤسسات را در بر می‌گرفت.

از این رو اینترنت در خلاء قانونی^۵ با نظارت محدود از سوی سازمان‌های نظارتی همچون کمیسیون ارتباطات فدرال (FCC) ظهور کرد، اما ایجاد این آژانس‌ها پایه‌های اولیه را برای پاسخ به نیازهای کاربران شبکه، فراهم ساخت. مهم‌ترین تصمیم در این میان، راه‌اندازی یک سیستم منسجم برای اختصاص دامنه و نشانی آی‌پی^۶ بود به‌طوری که ترافیک شبکه اینترنت را سازماندهی کند و بسته‌های اطلاعاتی را به نشانی‌های

-
1. ARPANET
  2. DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency)
  3. Internet Activities Board
  4. Internet Engineering Task Force (IETF)
  5. legal vacuum
  6. domains and IP addresses

سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی ... ۷

تعیین شده بفرستد. این کار به‌طور عمده فعالیتی انفرادی بود که در اواسط دهه ۱۹۸۰ از سوی پروفسور جان پستل^۱، استاد مهندسی دانشگاه کالیفرنیا جنوبی که از اولین همکاران طراح اینترنت بود، سامان یافت. سازمانی که در نهایت فعالیت‌های تجمیع شده را در خصوص اینترنت بر عهده دارد، «منبع صحیح شماره‌های واگذار شده در اینترنت» (آیانا)^۲ نام گرفت.

در سال ۱۹۹۲، بنیاد ملی علوم (ان.اس.اف)^۳ مسئولیت هماهنگی و تأمین بودجه مدیریت اینترنت را بر عهده گرفت و این مقارن با خروج اجزای نظامی کوچکی از شبکه شد که تحت اختیار قانونی وزارت دفاع ایالات متحده امریکا فعالیت می‌کردند. در سال ۱۹۹۳، بنیاد ملی علوم، قراردادی با مدیریت «سامانه نام دامنه»^۴ (ساناد^۵) منعقد کرد تا شرکت‌های خصوصی ایالات متحده از «یتورک سولوشن»^۶ (ان.اس.آی) دامنه‌های خاص دریافت کنند، پس از مرگ پستل؛ یعنی در سال ۱۹۹۷، انجمن اولیه کاربران، با نام «جامعه اینترنتی» (آی.س.س)^۷، به ریاست یک «پدر» مورد اعتماد دیگر در عرصه اینترنت؛ یعنی وینت سیرف^۸ روی آورد و او را مسئول سازماندهی کمیته بین‌المللی تک منظوره (آی.ای.اچ.سی)^۹، برای حل و فصل مسائل مربوط به مدیریت «سامانه نام دامنه» (ساناد یا دی.ان.اس) کردند. هم‌زمان، اختراع شبکه جهانی وب و انتشار رایگان برنامه‌های وب سرور از سوی خالق آن، تیم برنرز لی^{۱۰} در سال ۱۹۹۰، بنیان فناوری‌های

1. Jon Postel
2. Internet Assigned Names Authority (IANA)
3. National Science Foundation (NSF)
4. Domain Name System (DNS)
۵. واژه مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی برای Domain Name System (DNS) است. «سامانه نام دامنه» نظامی سلسله مراتبی، برای نام‌گذاری رایانه‌ها و دیگر منابع متصل به اینترنت یا دیگر شبکه‌های رایانه‌ای که در سال ۱۹۸۴ معرفی شده است.
6. Network Solutions Inc.(NSI)
7. Internet Society (ISOC)
8. Vint Cerf
9. International Ad Hoc Committee (IAHC)
10. Tim Berners-Lee

را برای تکامل و پیشرفت یک اینترنت کاربر - پسند فراهم ساخت. رئیس جمهوری وقت ایالات متحده بیل کلینتون، دبیرکل حوزه تجارت را برای خصوصی‌سازی «سامانه نام دامنه» (ساناد یا دی.ان.اس) در اول جولای ۱۹۹۷ منصوب کرد تا راهی برای افزایش رقابت و تسهیل مشارکت بین‌المللی در مدیریت آن گشوده شود. وزارت بازرگانی این بخشنامه را به اجرا گذاشت و «شرکت اینترنتی برای نام‌ها و شماره‌های واگذار شده (آیکان)^۱» در نوامبر ۱۹۹۸ تأسیس شد (Castells, 2009: 103-4) و (Castells, 2007 & 2009: 103-4).

نکته قابل توجه این است که نخستین وبسایت رسانه اجتماعی (SNS) جهان، به نام سیکس‌دگریز (sixdegrees.com) نیز در همین سال‌ها تأسیس شد. این سایت، هرچند در سال ۲۰۰۱ به کار خود خاتمه داد، اما در طول فعالیتش (۲۰۰۱-۱۹۹۷) توانست، بیش از یک میلیون کاربر را جذب کند. با این حال، شبکه‌های اجتماعی مجازی به شکل‌های دیگری در سال‌های بعد تکثیر و با استقبال فراوان کاربران مواجه شدند. آنها برای حفظ روابط اجتماعی موجود، پیدا کردن دوستان قدیمی و جدید، شریک و سهیم شدن در تجربه‌ها، کسب خبر و هر محتوای تازه‌ای که در نظر داشتند به یک یا چند رسانه اجتماعی مرجع از دیدگاه خود رجوع می‌کردند. (بصیریان جهرمی، ۱۳۹۲-الف: ۱۲)

اما از رسانه‌های اجتماعی در همه کشورها، با آغوش باز استقبال نشده است. تجربه کشورهای نظیر چین، روسیه، ایران و شماری دیگر از کشورها در بیش از یک دهه اخیر نشان می‌دهد که واکنش‌ها و موضع‌گیری‌های سلبی نسبت به این رسانه‌ها در اغلب مواقع حاکم بوده است. در ادامه، مسئله این مقاله به‌طور دقیق‌تری تشریح شده است.

---

۱. آیکان (ICANN)، شرکت اینترنتی برای نام‌ها و شماره‌های واگذار شده (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers)، یک شرکت غیرانتفاعی تلقی می‌شود که مقر آن در شهر لس آنجلس ایالت کالیفرنیا آمریکا است. این شرکت در ۱۸ سپتامبر ۱۹۹۸ تأسیس شد و کمتر از دو هفته بعد، برای اینکه قادر به سرپرستی بخشی از وظایف مربوط به اینترنت که پیشتر مسئولیت انجام آن مستقیماً به عهده دولت ایالات متحده بود، به ثبت رسید. آیکان مسئول مدیریت واگذاری نام‌های دامنه و آدرس‌های پروتکل اینترنت است. وظایف آیکان عبارت است از: ضمانت تخصیص نشانی پروتکل اینترنت برای یک فضا در اینترنت، واگذاری پروتکل شناسه، سیستم مدیریت نام دامنه سطح بالا و عملگرهای مدیریت ریشه کارگزار (root server). تا به امروز، بسیاری از کار معرفی دامنه‌های عمومی سطح بالای جدید نگران بودند. کار فنی آیکان ارجاع به عملگر آیانا است. برای توضیحات بیشتر، نک: www.icann.org.

بیان مسئله

شیوه‌های سیاستگذاری در خصوص «اینترنت» و «رسانه‌های اجتماعی» از زمان پیدایش آن تاکنون، برای سیاستگذاران فضای مجازی در کشورهای جهان، مسئله‌ای چالش‌برانگیز بوده است (بصیریان جهرمی، ۱۳۹۳: ۴)؛ در این میان، هرچه طراحان استراتژی‌ها، در رسانه‌ها و با رسانه‌ها بازی می‌کنند تا با قالب‌ریزی دلخواه خود، سیاست مصرف را شکل دهند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۳۸۸)؛ اما این قالب‌ریزی در ظرف رسانه‌های اجتماعی آنچنان کنترل شده و پذیرفتنی نیست که بتوان به راحتی محتوای تعاملات آنلاین را با سیاستگذاری از پیش تعیین شده جهت داد.

ایران کشوری است که در خصوص مسدودسازی و فیلترینگ رسانه‌های اجتماعی در جهان، در جایگاه اول قرار گرفته است (بصیریان جهرمی، ۱۳۹۳: ۶۱)؛ اما با وجود همه محدودیت‌های سلبی و اعمال شده از سوی سیاستگذاران رسانه‌ای، کاربران ایرانی اینترنت در داخل ایران، در استفاده از امکاناتی مانند وب‌نوئسی و فعالیت در رسانه‌های اجتماعی، از فیلترینگ و قوانین اینترنتی تعیین شده، تبعیت نمی‌کنند. (رجبی، ۱۳۸۹؛ رسولی و مرادی، ۱۳۹۱؛ نوری مرادآبادی، ۱۳۹۱؛ صفی آریان، ۱۳۹۰؛ ضیایی پرور و عقیلی، ۱۳۸۸؛ کوثری، ۱۳۸۶)

این مسئله در کنار آمارهایی مبنی بر کسب رتبه چهارم وب‌نوئسی جهان در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ (سایت تبیان، ۱۳۹۱)^۱ و جایگاه سوم جهان در شبکه اجتماعی اورکات (کوثری، ۱۳۸۶)، و برآوردهای موجود از عضویت بیش از چهار تا نه میلیون کاربر ایرانی در شبکه اجتماعی فیس‌بوک (جنتی، ۱۳۹۲؛ تابناک، ۱۳۹۲) گویای این واقعیت است که کاربران ایرانی رسانه‌های اجتماعی، هرگز از خط‌مشی‌های تعیین شده پیروی نکرده‌اند.^۲

۱. در دنیای وبلاگ، زبان فارسی بعد از زبان‌های انگلیسی، پرتقالی و لهستانی در رده چهارم قرار گرفت. بازیابی شده از سایت تبیان به نشانی:

<http://www.tebyan.net/index.aspx?pid=934&articleID=436309>

۲. فیس بوک در چارچوب سیاست‌های تحریم ایران (در حال حاضر)، با حذف ایران از فهرست کشورهای مجاز، اجازه انتخاب این کشور را به کاربران نمی‌دهد و به همین دلیل تخمین نسبتاً دقیق کاربران ایرانی در فیس بوک آسان نیست؛ اما برای پیش‌بینی تعداد کاربران فیس بوک در ایران راه‌های مختلفی وجود دارد. به‌طور مثال براساس اشتراکات فرهنگی و اقتصادی مردم در خاورمیانه و به‌صورت میانگین می‌توان نتیجه گرفت که از جمعیت قریب به ۷۷ میلیون نفتری ایران ۱۲,۵ میلیون نفر عضو این شبکه اجتماعی باشند؛ نک: <http://www.tabnak.ir/fa/news/221532/>

با این حال، از آنجا که سیاستگذاری در قبال این گروه از رسانه‌ها، بخشی از سیاست‌های فرهنگی هر کشور تلقی می‌شود، انتظار می‌رود که سیاستگذاران تنها در تقابل با عضویت، شیوه استفاده و کنشگری کاربرانی که قوانین و رویه‌های موجود را بر نمی‌تابند قرار گرفته باشند؛ اما چالش و دغدغه دیگری که پیش‌روی نهادهای سیاستگذار قرار گرفته، این است که برخی از مقامات سیاسی نظیر رئیس‌جمهور، وزراء، اعضای کابینه، نمایندگان مجلس و حتی بسیاری از سازمان‌های حقوقی و افراد سرشناس حقیقی و رهبران فکری به‌رغم این محدودیت عمومی و قانونی، از مدت‌ها پیش در رسانه‌های اجتماعی فیلتر شده‌ای همچون: فیس‌بوک، توئیتر، یوتیوب و غیره عضویت داشته و به فعالیت می‌پردازند.

لذا سیاست‌های رسانه‌ای اتخاذ شده، همچون مسدودسازی (فیلترینگ) رسانه‌های اجتماعی در ایران، برای کاربران و مصرف‌کنندگان، از آن روی متناقض و غیر قابل قبول می‌نماید، که به‌رغم سخت‌گیری‌های موجود پیشین در قبال وسایل ارتباطی یک‌سویه همچون: رادیو، ویدئو، ماهواره و نظایر آن (محسنیان راد، ۱۳۸۹)، رسانه‌های اجتماعی در جامعه شبکه‌ای حاضر و با بهره‌گیری از شبکه‌های جهان‌گستر اینترنتی از تعامل دوسویه برخوردارند و به این اعتبار، محبوبیت بیشتری نیز پیدا کرده‌اند.

بنابر آنچه گفته شد، این مقاله در تلاش است تا با مروری بر وضعیت سیاستگذاری فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی، به سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی در کشورهای مختلف جهان و ایران بپردازد.

پرسش‌ها

- سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی در کشورهای مختلف جهان، چه مسیری پیموده است؟
- وضعیت ایران در بین کشورهای مختلف جهان، از لحاظ اعمال محدودیت بر فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی چگونه است؟

اینترنت و سیاست‌گذاری رسانه‌ای

قبل از آنکه در خصوص سیاست‌های ایران در قبال رسانه‌های اجتماعی گفته شود لازم است تا با مروری بر آنچه در خصوص سیاست‌های رسانه‌ای به‌طور عام در کشورهای جهان وجود دارد، توضیحاتی داده شود. مانوئل کاستلز^۱ در کتاب «قدرت ارتباطات»^۲ ضمن اشاره به قدیمی‌ترین و مستقیم‌ترین شکل سیاست‌های رسانه‌ای، یعنی پروپاگاندا و کنترل، این امر را مشتمل بر دو جزء می‌داند؛ الف) ساخت و انتشار پیام‌هایی که حقایق را تحریف و اطلاعات نادرست را به‌منظور پیشبرد منافع دولت القاء می‌کنند و ب) سانسور هر نوع پیامی که احتمالاً بتواند به این منافع خدشه وارد کند و اگر لازم شد از طریق غیرقانونی اعلام کردن ارتباطات بدون مانع^۳ و تحت پیگرد قرار دادن فرستنده پیام^۴، سیاست سانسور را در پیش می‌گیرند (کاستلز، ۱۳۹۳: ۵۲۳-۴۸۳). او در ادامه به سه مدل از سیاست‌های رسانه‌ای متمایز اینترنتی در کشورهای ایالات متحده آمریکا، چین و روسیه اشاره می‌کند که در جدول ۱ به اختصار آورده شده است.

جدول ۱. سیاست‌های رسانه‌ای حاکم بر اینترنت در سه کشور ایالات متحده، روسیه و چین

سیاست‌ها کشورها	سیاست‌های کلی	قوانین مصوب و در دست بررسی
ایالات متحده (پروپاگانداي دولت در سرزمین آزادی)	مبتنی بر اصول به ظاهر لیبرال یا آزادی‌خواه	- قانون توقف سرقت آنلاین (سوپا) ^۵ - لایحه پیشگیری از تهدیدات واقعی اینترنتی علیه خلاقیت اقتصادی و سرقت از مالکیت معنوی (پیپا) ^۶

1. Manuel Castells
2. Communication Power
3. criminalizing unhindered communication
4. Prosecuting the messenger
5. Stop Online Piracy Act (SOPA)
6. Preventing Real Online Threats to Economic Creativity and Theft of Intellectual Property Act (PIPA)

ادامه جدول ۱

سیاست‌ها کشورها	سیاست‌های کلی	قوانین مصوب و در دست بررسی
روسیه (خودسانسوری)	مبتنی بر سیاست‌های نظارتی و مالکیت بر زیرساخت شبکه	«سیستم فعالیت‌های تحقیقاتی مؤثر» که در زبان روسی سُرْم (SORM) ^۱ گفته می‌شود؛ تصویب قوانین (Sorm1) و (Sorm2) که پایش و کنترل فعالیت‌های ارتباطی را برای سازمان امنیت داخلی مجاز می‌داند.
چین (مسلط شدن بر اینترنت)	مبتنی بر پیچیده‌ترین سیستم‌های انسداد شبکه در جهان	نظارت آبخارگونه ^۲ (تحمیل خودسانسوری در همه سطوح) و طرح سپر طلایی ^۳ یا دیوار آتشین بزرگ

(اقتباس از: Castells, 2009: 265-286)

کاستلز معتقد است که روی هم رفته، اینترنت در خلاء قانونی^۴ با نظارت محدود از سوی سازمان‌های نظارتی همچون کمیسیون ارتباطات فدرال (اف.سی.سی.سی) ظهور کرد، اما ایجاد این آژانس‌ها پایه‌های اولیه را برای پاسخ به نیازهای کاربران شبکه، فراهم ساخت. تجربه کشورهای نظیر چین، روسیه، ایران و شماری دیگر از کشورها در بیش از یک دهه اخیر نشان می‌دهد که واکنش‌ها و موضع‌گیری‌های سلبی نسبت به این رسانه‌ها در اغلب مواقع حاکم بوده است؛ در ادامه به دو سیاست رایج در این خصوص پرداخته شده است.

1. SORM [Russian abbreviation]; (=System for Operative Investigative Activities)

2. cascading hierarchy of surveillance

۳. طرح سپر طلایی (Golden Shield Project)، که به نام دیوار آتش بزرگ چین شناخته شده، پروژه‌ای معطوف به سانسور و نظارت شدید اینترنت است که وزارت امنیت داخلی چین اجرا می‌کند. این پروژه در ۱۹۹۸ کلید خورد و در نوامبر ۲۰۰۳ شروع به کار کرد.

4. legal vacuum

۱. سیاست فیلترینگ (انسداد)

فیلترینگ یا فیلترینگ اینترنتی، عبارت است از محدودیت و نظارت ساختاریافته و هدفمند بر دسترسی کاربران اینترنت به وب‌گاه‌ها و خدمات اینترنتی که از دیدگاه متولیان فرهنگی و سیاسی هر کشور برای مصرف عموم مناسب نیست. اعمال فیلتر به‌وسیله ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی انجام می‌شود؛ ولی تعیین سطح، مصادیق و سیاست‌های فیلترینگ با حکومت‌هاست. (محبی، ۱۳۸۵: ۱۶)

مؤسسه «اپن نت اینیشیاتیو» (ONI)^۱، که هدفش نظارت و گزارش فیلترینگ اینترنت و کارهای نظارتی کشورها در این حوزه است، اعلام می‌کند که می‌تواند با صراحت بگوید هیچ کشوری نیست که از گردش آزاد اطلاعات در اینترنت رضایت کامل داشته باشد و احساس نگرانی نکند. این نگرانی باعث شده است که تعداد کشورهایی که رو به فیلترینگ محتوای اینترنت می‌روند هر سال بیشتر شود. کشورهای اندکی در جهان باقی مانده‌اند که اینترنت، بدون هیچ سانسوری در اختیار همه کاربران است و دولت‌های این کشورها برنامه‌ای برای اعمال محدودیت درباره آزادی اینترنت ندارند. (ONI, 2014)

برخلاف آنچه شاید در ذهن خیلی از کاربران باشد، کشورهایی که داعیه سال‌ها دموکراسی را دارند، حضور چشم‌گیری در فهرست کم‌تعداد آنها که رؤیای اینترنت بی‌سانسور را محقق کرده‌اند، ندارند. نام هیچ کشور عضو اتحادیه اروپا در فهرست کشورهای با دسترسی به اینترنت کاملاً بی‌سانسور به چشم نمی‌خورد. این مؤسسه در تحقیقی که بر روی صد کشور جهان انجام داده، به این نتیجه رسیده است که سانسور و فیلترینگ در بسیاری از کشورهای دیگر جهان تا حدی صورت می‌گیرد. این نهاد می‌گوید

---

۱. مؤسسه اپن نت اینیشیاتیو (Open Net Initiative)، پروژه‌ای است که هدفش نظارت و گزارش فیلترینگ اینترنت و کارهای نظارتی کشورهاست. این پروژه از شماری امکانات فنی و همچنین یک شبکه جهانی از محققان برای تشخیص گستره و نوع فیلترینگ‌های دولتی اینترنت بهره می‌برد. مؤسسه‌های دانشگاهی مشارکت‌کننده در این پروژه شامل سیتیزن لب، مرکز مطالعات بین‌المللی مانک، دانشگاه تورنتو، مرکز اینترنت و جامعه برکمن، دانشکده حقوق هاروارد، مؤسسه اینترنت آکسفورد از دانشگاه آکسفورد و گروهی از دانشگاه کمبریج می‌شوند. برای توضیحات بیشتر نک: <http://opennet.net/about-oni>

در کشورهای بسیاری از جمله: برزیل، ایالات متحده آمریکا، کانادا، شیلی، مجارستان، لهستان، ایرلند، الجزایر، مراکش، اسپانیا، آلمان و هند اینترنت و آزادی دسترسی به اطلاعات «تا حدودی» محدود شده و فیلتر می‌شود (نک: گزارش (OpenNet Initiative, 2014)). «این نت اینیشیاتیو» مهم‌ترین محتوایی را که با سانسور دولتی بیشتر کشورهای دموکرات روبه‌رو شده است، اطلاعات نظامی و دولتی و حفظ امنیت ملی و در مواردی مقابله با هرزه‌نگاری (پورنوگرافی)، بویژه هرزه‌نگاری کودکان معرفی می‌کند. هرچند شیوه‌های متعددی برای اعمال فیلترینگ در جهان وجود دارد؛ اما در گذشته به‌طور کلی دو روش فیلترینگ؛ یعنی فیلترینگ براساس بانک اطلاعات ثابت و فیلترینگ براساس محتوای صفحات در جهان اعمال می‌شد که در سال‌های اخیر این دو روش به‌طور یکپارچه ترکیب شده‌اند. در سیستم جدید در مورد تمام آنچه که کاربران می‌بینند دوباره تصمیم‌گیری می‌شود. اگر دیدن صفحه‌ای درست نباشد و صفحه برای کاربر فیلتر نشده باشد، در مشاهده مجدد دسترسی به صفحه غیرممکن می‌شود. اما از دیدگاه فنی نیز، فیلترینگ را می‌توان به شیوه‌هایی همچون: فیلتر کردن از طریق دی.ان.اس^۱، به‌وسیله پروکسی، به کمک مسیریاب‌ها^۲، با استفاده از نرم‌افزارها (بیشتر برای کنترل والدین بر فرزندان و در مدارس و دانشگاه‌ها)، با مسدود کردن پورت‌ها، ساختن و تعریف کردن فهرست سیاه و فهرست سفید و فیلترینگ معکوس به‌کار گرفت.

(Murdoch & Anderson 2008: Ch.3 [in]: Deibert, et al, 2008)

در کنار این موارد فنی، فاریس و ویلنو (۲۰۰۸)، در دسته‌بندی خاصی «گزینه‌های فیلترینگ محتوا^۳» را که در بسیاری از کشورهای جهان و مبتنی بر تصمیمات سیاستگذاران به‌کار گرفته می‌شود، به این ترتیب برشمرده‌اند: فیلترینگ سیاسی، فیلترینگ اجتماعی و فیلترینگ امنیتی / متعارض^۴؛ آنها در توضیح این

1. DNS (Domain Name System); سامانه نام دامنه
2. Gateway
3. Content filtering choices
4. political, social, and security/conflict filtering

سه شیوه محتوایی یادآور می‌شوند که فیلترینگ سیاسی شامل دیدگاه‌ها و اطلاعاتی می‌شود که در فضای اینترنت در مخالفت با حکومتی که بر سر قدرت است و نسبت به مصادیقی همچون: حقوق بشر، آزادی بیان، حقوق اقلیت‌ها، جنبش‌های مذهبی و نظایر آن اعمال می‌شود. فیلترینگ اجتماعی بر رویکردهای اخلاقی، هنجارها و نظام ارزشی جامعه متمرکز است که اغلب به هرزه‌نگاری، قمار، مواد مخدر، مشروبات الکلی و مسائلی از این دست می‌پردازد؛ فیلترینگ امنیتی نیز ناظر بر انسداد اطلاعات و محتواهایی است که به مناقشات مرزی، درگیری‌های مسلحانه، جنبش‌های جدایی طلبانه، و گروه‌های شبه نظامی پرداخته‌اند. با این حال، در کنار این سه مورد، نوع دیگری از فیلترینگ نیز مشهور به فیلترینگ «ابزارهای اینترنتی»^۱ وجود دارد که به اختلال در رایانامه، الگوریتم‌های موتورهای جستجو، خدمات صدا روی اینترنت (VoIP)^۲ و روش‌های دور زدن فیلترینگ و سانسور منجر می‌شوند و مکمل فنی آن روش‌هاست. (Faris & Villeneuve, 2008: 9 [in]: Deibert, et al., 2008)

به هر حال می‌توان گفت که با گسترش اینترنت زمینه‌ای به وجود آمده است که طیف وسیعی از اطلاعات بدون هیچگونه محدودیتی و فراتر از مرزهای جغرافیایی در سراسر جهان منتشر شود. همین خصوصیت در کنار سهولت انتشار مطالب، در برخی موارد زمینه انتشار مطالب مخرب و زیانبار را نیز فراهم می‌سازد؛ به‌عنوان مثال هرزه‌نگاری‌های جنسی به‌خصوص در زمینه سوء استفاده از کودکان، ترویج خشونت و فساد، خرید و فروش مواد مخدر و زیانبار، اشاعه اطلاعات خصوصی افراد و سازمان‌ها، استفاده از اطلاعات وب در راستای اهداف تروریستی و موارد مشابه، کنترل محتوای وب را ناگزیر ساخته است.

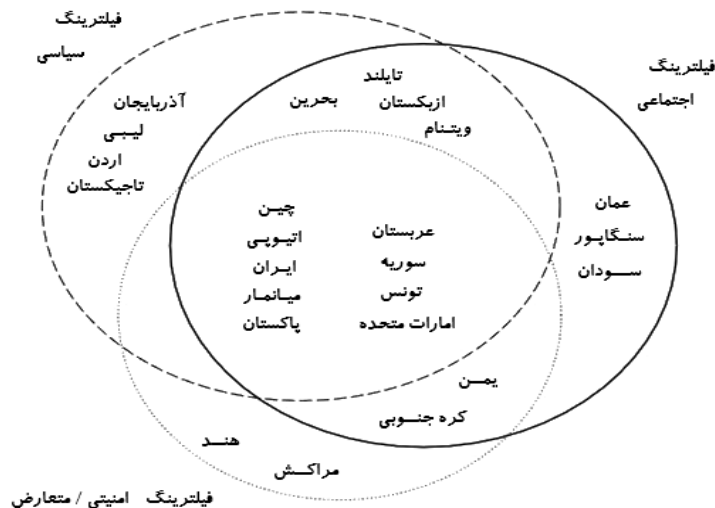
1. Internet tools

۲. (Voice over IP)، به گروهی از فناوری‌ها اطلاق می‌شود که برای انتقال صدا و چندرسانه‌ای‌ها از شبکه‌های مبتنی بر پروتکل اینترنت، استفاده می‌کند. این فناوری به تلفن آی‌پی، تلفن اینترنتی، تلفن پهن‌باند، صدای پهن‌باند و صدا روی پهن‌باند نیز مشهور است.

در برخی جوامع غربی تأکید بیشتر بر مقابله با سوء استفاده از اطلاعات خصوصی افراد و جلوگیری از انتشار تصاویر جنسی کودکان و ممانعت از دسترسی سازمان‌های تروریستی به اطلاعات خاص و مهم است؛ اما کنترل محتوای اینترنت در جوامع شرقی و مذهبی فراتر از موارد فوق است و نظارت شدید بر اشاعه افکار و عقاید سیاسی در شبکه جهانی را نیز شامل می‌شود؛ به طور مثال در کشور چین که مقام اول را در جهان از نظر تعداد کاربران اینترنت داراست، نظارت گسترده‌ای بر محتوای اطلاعات سیاسی صورت می‌گیرد و کنترل جدی بر عقاید و اندیشه‌های متضاد با حکومت کمونیستی چین در وب حاکم است و به این منظور «پلیس اینترنت» در این کشور نیز با این هدف شکل گرفته است. در یک تقسیم‌بندی کلی، دلایل عمده فیلتر کردن اینترنت در کشورهای مختلف به مسائل سیاسی، اجتماعی، امنیتی و اخلاقی نسبت داده شده است (درگاه خدمات الکترونیک کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه، ۱۳۹۲: آنلاین). با این همه، اگر بخواهیم مروری بر شیوه‌های اعمال فیلترینگ محتوا در کشورهای مختلف داشته باشیم، شکل ۱ این وضعیت را نشان می‌دهد.

در این تقسیم‌بندی ایران در زمره کشورهایایی است که از سخت‌گیرانه‌ترین فیلترینگ (تلفیقی) استفاده می‌کند و هرچند منبع این اطلاعات مربوط به سال ۲۰۰۸ میلادی است؛ اما به گزارش خبرگزاری دولتی چین، تا دسامبر ۲۰۱۳ نیز، در این وضعیت تغییری حاصل نشده است. (Rui, 2013)

شکل ۱. گزینه‌های فیلترینگ محتوا^۱ (Deibert, et al., 2008: 26)

فیلترینگ در برخی از کشورهای جهان

آنچه باعث تفاوت مبنایی هر کشور برای فیلترینگ می‌شود، ارزش‌های بنیادین مورد توجه در هر مقوله در آن کشورهاست. در مجموع می‌توان گفت تعداد کشورهایی که در منطقه و جهان به نحوی با مسئله فیلترینگ و سانسور در اینترنت مواجه هستند، نسبتاً قابل توجه است. کشورهایی در امریکا و اروپا همچون: ایالات متحده، فرانسه، انگلستان، آلمان و ایتالیا، و همچنین کشورهایی نظیر چین، استرالیا و مصر دارای شیوه‌ها و مصادیقی از فیلترینگ هستند که تنوع شکلی و محتوایی آنها و تجربه‌هایی که برخی از کشورها در این حوزه دنبال کرده‌اند، به‌طور مختصر در ادامه تشریح شده است.

۱. مهمترین معیارهای مورد نظر برای گزینه‌های فیلترینگ محتوا که برگرفته از کتاب «ورود ممنوع: سیاست‌ها و رویه‌های جهانی فیلترینگ اینترنت» (Deibert, et al., 2008: 22-28) است، عبارت‌اند از: بلاگ‌ها، چت‌روم‌ها، رسانه‌های مستقل، سندیکاها، سازمان‌های مردم‌نهاد، فرقه‌های مذهبی، پایگاه‌های احزاب سیاسی، رسانه‌های خبری خارجی، نویسندگان و منتقدان داخلی، سازمان‌های حقوق بشری و برخی از رسانه‌های اجتماعی. سایر شاخص‌های مورد نظر به‌طور مبسوط در فصل اول اینجا کتاب آمده است.

ایالات متحده

محدودسازی دسترسی کاربران به محتوای اینترنت در ایالات متحده آمریکا از نظام قانونی ویژه‌ای برخوردار است؛ ولی به روش‌های کاملاً حرفه‌ای و نامحسوس صورت می‌گیرد که از دسترسی اقشار مختلف جامعه به برخی تارنماهای خاص جلوگیری می‌کند. در این میان، سیاست‌های کلان این کشور در عرصه بین‌المللی نیز تأثیرگذار است. در آغاز دوران رشد چشمگیر اینترنت در دهه ۹۰ و افزایش تصاعدی محتوا در آن، والدین آمریکایی تحت تأثیر چند مورد منتشر شده از اینترنت در رسانه‌های بزرگ، از دسترسی فرزندانشان به اینترنت به هراس افتادند و فشاری را آغاز کردند که منجر به تصویب «قانون نزاکت ارتباطات»^۱ در کنگره آمریکا شد. این قانون، فیلتر و مسدود ساختن محتویات «غیر اخلاقی» را مجاز دانسته است.

به دنبال تصویب این قانون، شرکت‌های سازنده نرم‌افزارهای امنیتی برای رایانه‌ها و شبکه‌ها، برنامه‌های فیلترینگ را عرضه کردند که یا در مبدأ خدمات اینترنتی یعنی شرکت‌های رسا^۲ و یا به صورت مجزا به کمک شرکت‌ها یا کاربران عادی بر روی رایانه‌ها نصب می‌شوند. بسیاری از شرکت‌های تولیدکننده برنامه‌های امنیتی تمایل ندارند برنامه‌هایشان را تحت عنوان سانسور افزار^۳ معرفی کنند. با توجه به جنبه منفی این عنوان، آنها عناوینی چون فیلترینگ را ترجیح می‌دهند. سانسور افزارها می‌توانند با یافتن کلماتی خاص در یک نشانی اینترنتی دسترسی به آن تارنما را مسدود کنند یا حتی در نمونه‌های پیشرفته‌تر، محتوای تارنماها را نیز برای یافتن کلید واژه‌ها و تصاویر تعیین شده کاوش نمایند. البته هم‌اکنون برخی نرم‌افزارها با عنوان «تشخیص‌دهنده هرزگی»^۴ در بازار وجود دارد که ضمن تشخیص محتوای مستهجن به فیلتر کردن آنها اقدام می‌کند. نشانی‌های اینترنتی وب تارنماهای مورد نظر نیز می‌توانند به این برنامه‌ها شناسانده شده و مسدود

1. Communications Decency Act
2. ISPs (Internet Service Providers)
3. Censorware
4. detection porn

شوند. نمونه‌های خانگی چنین نرم‌افزارهایی امکان فعال کردن قفل والدین^۱ را به پدران و مادران می‌دهد تا مانع دسترسی کودکان به تارنماهای غیر اخلاقی شوند.

پس از حوادث یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱ نیز، پای دولت‌ها و حکومت‌های فراوانی به حیطة فیلترینگ باز شد و در این میان نقش کشورهای اروپایی و بویژه ایالات متحده پررنگ‌تر از سایرین بود. ایالات متحده به‌عنوان پیشروترین کشور دنیا هم در زمینه به‌کارگیری و توسعه تجهیزات اینترنت و هم در زمینه تولید محتوای اینترنتی، پس از حملات ۱۱ سپتامبر، با چالشی جدی در مواجهه با اینترنت رو به رو شد و دولت این کشور، قوانین محکمی را در این مورد وضع کرد تا جایی که حامیان حریم شخصی و آزادی‌های مدنی به اعتراضات گسترده‌ای علیه دولت بوش دست زدند. آمریکا در تاریخ ۲۴ اکتبر ۲۰۰۱، قانونی تحت عنوان «لایحه میهن پرستی»^۲ را تصویب کرد که به موجب آن، کنترل و نظارت بر تبادل داده‌های آنلاین کاربران، رنگ قانونی به خود می‌گرفت؛ این قانون که در قالب مبارزه با تروریسم به تصویب رسیده بود، موجی از مخالفت و اعتراض را هم در میان جمهوری خواهان و هم در بین دموکرات‌ها برانگیخت. پیاده‌سازی لایحه میهن پرستی که به‌شدت از سوی دادستانی آمریکا دنبال می‌شد، در نوامبر ۲۰۰۳ از سوی رئیس‌جمهور نیز با اعطای اختیارات بیشتر به پلیس آمریکا مأموریت داده شد تا کلیه اطلاعات مربوط به کاربران اینترنتی را، حتی برای تحقیقات غیررسمی، جمع‌آوری کند. از سوی دیگر، برخی ایالت‌های آمریکا مثل پنسیلوانیا قوانین مخصوص به خود را برای فیلتر کردن محتوای اینترنتی دارند.

لایحه محافظت کودکان از اینترنت^۳ نیز یکی از مجموعه قوانین موضوعی است که کنگره آمریکا برای جلوگیری از دسترسی کودکان به محتوای غیراخلاقی تصویب کرده است. براساس این قانون که در دسامبر ۲۰۰۰ به امضای بیل کلینتون، رئیس‌جمهور وقت آمریکا رسید، مدارس و کتابخانه‌های عمومی موظف شدند تا برای فعالیت‌های

---

1. Parental Lock

2. Patriot Act

3. CIPA (=The Children's Internet Protection Act)

اینترنتی، فیلترهای مربوط به تارنماهای غیراخلاقی، تارنماهای گپ اینترنتی (چت)، تارنماهای شبکه‌های اجتماعی و انجمن‌های گفت‌وگو را بر روی رایانه‌های خود نصب کنند. اجرای نامناسب این قانون با عنوان فیلتر شدن اشتباهی بعضی از تارنماها باعث شد تا برخی گروه‌های مدافع حقوق مدنی در سال ۲۰۰۲ به دولت بوش اعتراض کنند. با تمام این اوصاف این قانون را در سال ۲۰۰۳ میلادی دیوان عالی ایالات متحده آمریکا به تصویب رساند. کنگره آمریکا، قوانین گوناگون دیگری را نیز برای کنترل دسترسی کودکان و نوجوانان به اینترنت به تصویب رسانده بود که نخستین آنها به سال ۱۹۳۴ میلادی برمی‌گردد. (CIPA, 2014: online^۱)

در مارس ۲۰۰۸ میلادی، روزنامه نیویورک تایمز در گزارشی که به قلم آدم لیپ‌تاک^۲ منتشر کرد فاش ساخت که شرکت میزبان وب (ENom) آمریکا، نام دامنه‌هایی را که در فهرست سیاه وزارت خزانه‌داری آمریکا قرار گرفته‌اند، مسدود می‌کند. در این گزارش، به مسدود شدن تارنمای یک آژانس توریستی اروپایی که تبلیغات سفر به کشور کوبا را منتشر کرده بود، اشاره شده است. در آمریکا هم چنین در پی شکایات فراوان مهمانداران و مسافران خطوط هواپیمایی آمریکا از برخی کاربران در استفاده از تارنماهای غیراخلاقی با محتویات مستهجن، صاحبان شرکت‌های هواپیمایی به فکر فیلتر کردن این تارنماها افتاده‌اند. امریکن ایرلاینز به‌عنوان نخستین شرکت در میان شرکت‌های فعال در خطوط هوایی آمریکا اقدام به مسدود کردن چنین تارنماهایی و برخورد با استفاده‌کنندگان از آنها کرده است. به این ترتیب کاربران اینترنتی از این پس امکان ورود به تارنماهای غیراخلاقی را در هواپیما نخواهند داشت. این اقدام در حالی صورت می‌گیرد که برخی مسافران در مدت پرواز خود با ورود به اینترنت از تارنماهای غیراخلاقی استفاده می‌کردند که این موضوع مورد اعتراض دیگر مسافران و مهمانداران هواپیما قرار گرفته و این رفتار را موجب صدمه دیدن سلامت اجتماع

---

1. <http://www.ala.org/advocacy/advleg/federallegislation/cipa>

2. Adam Liptak

سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی ... ۲۱

می‌دانستند (Liptak, 2008: online^۱). در کنار این مسائل، قانون توقف سرقت آنلاین (سوپا)^۲، و پذیرش لایحه پیشگیری از تهدیدات واقعی اینترنتی علیه خلاقیت اقتصادی و سرقت از مالکیت معنوی (پیپا)^۳ از سوی کمیته قضایی مجلس سنا وضع شد که هدف آن در اختیار قرار دادن ابزارهای بیشتر به دولت ایالات متحده و دارندگان حق مالکیت آثار، برای محدود کردن دسترسی سایت‌هایی که از نظر آنها متخلف‌اند و یا کالا و خدماتی ارائه می‌کنند که تجاوز به حق دیگران محسوب می‌شوند. (Condon, 2012, online^۴)

فرانسه

فرانسه به‌عنوان کشوری با فرهنگ کهن، برای حفظ ارزش‌های فرهنگی خود، نتایج موتورهای جست‌وجوی اینترنتی از جمله گوگل را دستکاری و به خواسته خود، آن را بومی کرده است. علاوه بر این، با وجودی که تصمیمات اصلی و عمده پیرامون آزادی بیان در اینترنت و حفظ حریم خصوصی افراد در این عرصه را اتحادیه اروپا اتخاذ می‌کند، اما کشور فرانسه یکی از معدود اعضای این اتحادیه است که در پذیرش آنها مقاومت زیادی کرده و سعی دارد قوانین خود را اجرا کند.

از دیدگاه نظارتی نیز، کشور فرانسه پس از حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، قانون مهمی را با نام «قانون امنیت روزانه»^۵ از تصویب گذراند که با استناد به بخشی از آن، کلیه فراهم‌کنندگان خدمات اینترنتی موظف بودند تا فعالیت‌های اینترنتی و پیام‌های پست الکترونیک مشتریان خود را حداقل به مدت یک سال، ذخیره و نگهداری کنند. همچنین این قانون به قضات و پلیس این کشور اجازه می‌داد تا در پیام‌های شخصی کاربران به منظور کشف یا اثبات جرم، به تفحص بپردازند. فرانسه یکی از آنلاین‌ترین

1. www.nytimes.com/2008/03/04/us/04bar.html?_r=3&scp=1&sq=liptak&st=nyt&oref=slogin&oref=slogin&

2. Stop Online Piracy Act (SOPA)

3. Preventing Real Online Threats to Economic Creativity and Theft of Intellectual Property Act (PIPA)

4. <http://www.cbsnews.com/news/pipa-sopa-put-on-hold-in-wake-of-protests/>

5. LSQ (=loi sur la sécurité quotidienne); or : Daily Safety Law

کشورهای دنیا به نسبت جمعیتش است. قوانین اینترنتی در این کشور بیش تر شامل قوانین تجارت الکترونیک و رعایت حریم شخصی و جرایم رایانه‌ای آن بیشتر مربوط به مسائل امنیت ملی و آسیب‌های اقتصادی است. ضمن اینکه فیلترینگ بر حسب ضرورت در مدارس این کشور با بستن آی.پی‌ها اعمال می‌شود. (Marzouki, 2002, online)^۱ افزون بر این، قانون «هادویی»^۲ نیز که در سال ۲۰۰۹ در فرانسه به تصویب رسید، به ارائه‌دهندگان خدمات اینترنت اجازه داد تا کاربرانی را که به صورت غیرقانونی، محتوای دارای حق کپی‌رایت را از اینترنت دانلود می‌کنند، به طور تعریف شده و سیستماتیک (اولین بار به مدت دو هفته) از دسترسی به اینترنت محروم سازند. همچنین لایحه «لوپسی ۲»^۳ که در سال ۲۰۰۹ از سوی دولت فرانسه به پارلمان این کشور تقدیم شد، به فراهم کنندگان خدمات اینترنتی فرانسه اجازه می‌دهد که فهرستی از تارنماهای غیراخلاقی را تحت نظارت وزارت کشور فرانسه تهیه و محتویات آن را مسدود و فیلتر کنند. (Sayer, 2010, online)

انگلستان

در کشورهای اروپایی از جمله انگلستان فیلترینگ عمدتاً بر روی مسائلی مانند پورنوگرافی کودکان، نژادپرستی و مسائل تروریستی اعمال می‌شود. یک سازمان غیردولتی و غیرانتفاعی در انگلستان به نام بنیاد نظارت بر اینترنت (IWF)^۴ در سال ۱۹۹۶ تأسیس شد، که فهرستی از تارنماهای غیراخلاقی را تهیه کرده و براساس آن، دسترسی تمامی کاربران اینترنت در انگلستان به این تارنماها مسدود شده است. در فاصله سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۶ گروه شرکت چند ملیتی خدمات ارتباطات دور بریتانیا، موسوم به (BT)^۵، همه ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در این کشور را مجبور کرد تا یک سیستم مسدودسازی محتوا براساس سبک cleanfeed طراحی و اجرا کنند.

1. <http://www-polytic.lip6.fr/spip.php?article77>

2. Hadopi Law

3. LOPPSI 2

4. IWF (=Internet Watch Foundation);

5. British Telecom (BT group)

کاربری این فناوری به شیوه‌ای است که دسترسی به تارنماهای غیرمجازی را که از سوی بنیاد نظارت بر اینترنت فهرست کرده است، برای کاربران خانگی قطع می‌کند (Bright, 2004). تیم برنرز لی (۲۰۰۸)، دانشمند بریتانیایی خالق شبکه جهانی اینترنت، ضمن تأکید بر حق استفاده‌کنندگان و مصونیت آنها از ردگیری شدن در فضای وب، در حمایت از پالایش (فیلترینگ) اینترنت از سوی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی، در مصاحبه‌ای با بی.بی.سی می‌گوید: «من اعتقاد دارم که نقش ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی، باید نقشی مشابه با شرکت آب و فاضلاب در تصفیه آبی که به منزل من می‌فرستد باشد. او اتصال را فراهم می‌آورد، بی آنکه سر رشته کنترلی را در دست گرفته باشد^۱. پس این شرکت‌ها نباید به مانیتور، پایش و یا ردگیری فعالیت من در فضای اینترنت بپردازند» (Berners-Lee: 2008, online)^۲

در خصوص فعالیت‌های بنیاد نظارت بر اینترنت نیز، وزیر کشور وقت انگلیس قول داده بود که همه ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی در این کشور، تارنماهای غیراخلاقی کودکان را مسدود خواهند کرد. در اواسط سال ۲۰۰۶ میلادی، دولت انگلیس گزارش داد که دسترسی ۹۰ درصد کاربران اینترنت پرسرعت در این کشور به تارنماهای غیراخلاقی مسدود شده است. علیرغم اینکه قرار بود این رقم در پایان سال ۲۰۰۷ به ۱۰۰ درصد برسد، اما گزارش‌های دولتی در پایان سال ۲۰۰۸ میلادی، رقم ۹۵ درصد را اعلام کردند و در پی آن، دولت تصمیم گرفت تا برای مسدود کردن دسترسی پنج درصد باقی مانده، هرچه سریعتر اقدامات لازم را انجام دهد. مصاحبه‌های بعدی با سخنگوی این بنیاد در سال ۲۰۰۹ این موضوع را تأیید کرد. (Online child abuse images warning, 2009, online)

انگلستان به نوعی مبتکر بین‌المللی در تنظیم مقررات حاکم بر محتوای اینترنت^۳ نیز شناخته می‌شود. چهار مورد از بزرگ‌ترین شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنت

1. It supplies connectivity with no strings attached

2. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/7299875.stm>

3. Internet content regulation

(آی.اس.پی) در این کشور به نام‌های بی.تی، اسکای، تاک تاک، و ویرجین^۱، به‌طور داوطلبانه قوانینی بر محتوا اعمال کردند. آنها نرم‌افزارهایی را در اختیار مشتریان قرار می‌دادند تا حسب نیاز و تمایل خود، مضامین جنسی را از دسترس خارج سازد (Sweney, 2011). در واقع تنظیم مقررات محتوایی بر اینترنت در انگلستان، به‌طور بارز، ریشه در چارچوب گسترده‌تری دارد که همانا دغدغه‌های اجتماعی نظیر «سکسی شدن فرهنگ عامیانه»^۲ و یا «تکثیر شکل‌هایی از ارتباطات ناشایست»^۳ است (Holland & Thomson, 2010: 345). با این همه، نظام تنظیم مقررات محتوایی بر اینترنت در انگلستان، که از سوی شرکت‌های خصوصی و مؤسسات غیر انتفاعی سامان داده می‌شود، به میزان زیادی تحت تأثیر دولت است و ارائه‌دهندگان خدمات اینترنت، ناگزیر به نظامی جامع از خودتنظیمی در این مقررات دست یافته‌اند. (Wagner, 2014: 63)

آلمان

در آلمان، محدودیت و فیلترینگ اینترنت عمدتاً براساس قانون فدرال صورت می‌گیرد و در مواردی خاص، دادگاه‌های این کشور رأی به مسدود شدن برخی تارنماها می‌دهند. در سال ۱۹۹۶، نهادی با نام «نیروی ضربتی محتوای اینترنت» (ICTF)^۴ در کنار خط عمل حاکم بر ارائه‌دهندگان خدمات اینترنت بنیان نهاده شد. این رویکرد، نشان‌دهنده تلاشی آشکار از سوی دولت و حکمرانان ایالتی در راستای ایجاد تغییراتی بر مقررات رسانه‌های مجازی به شمار می‌رفت. (Engels & Schulz, 1997)

در همین راستا، «شبکه تحقیقات آلمان» که به اختصار (DFN)^۵ خوانده می‌شود، در سال ۱۹۹۶ اولین محدودیت‌های دسترسی به برخی از وبسایت‌ها را انجام داد که

1. BT, Sky, TalkTalk and Virgin
2. sexualisation of popular culture
3. indecent forms of communications
4. Internet Content Task Force (=ICTF)
5. Deutsches ForschungsNetz (en. German national research & education network)

محتوای هرزه‌نگاری کودکان را منتشر می‌کردند. همچنین مسدودسازی برخی از محتواهای سیاسی همچون عبارت‌ها و واژگانی نظیر «نفی هلوکاست» در این کشور مشاهده می‌شود، که به همین دلیل کاربران آلمانی، بدون محدودیت نمی‌توانند به محتوای مقالات و نوشته‌هایی که به نفی هلوکاست می‌پردازند، دسترسی داشته باشند (Wagner, 2014: 66-7).

ایتالیا

فیلترینگ و سانسور محتوای اینترنت در کشور ایتالیا بیشتر از کشورهای یادشده رایج است. این محدودسازی از دسترسی عموم مردم به محتوای تارنماهای خاص و حتی برخی شبکه‌های تلویزیونی جلوگیری می‌کند. براساس آمارهای گزارشگران بدون مرز، ایتالیا از لحاظ رتبه آزادی رسانه‌ها در میان کشورهای عضو اتحادیه اروپا جایگاه خوبی نداشته، هرچند در حال حاضر وضعیت کمی بهبود یافته است (Reporters Without Borders, 2014: online)؛ در گذشته، قوانین ویژه‌ای برای کنترل محتوای رسانه‌ها و اینترنت در ایتالیا به تصویب رسیده بود که یکی از آنها مستقیماً به موضوع نخست وزیر وقت، سیلویو برلوسکونی در فعالیت رسانه‌های اجتماعی برمی‌گردد. در ایتالیا پس از اینکه گروهی از کاربران فیس‌بوک اقدام به ساخت صفحه‌ای علیه برلوسکونی کردند، در مدت ۴۸ ساعت بیش از یکصد هزار کاربر به عضویت آن در آمدند و پس از حمله فیزیکی به وی در کلیسای جامع میلان در سال ۲۰۰۹، این صفحه در ایتالیا به شکل محتوایی مسدود شد. (The Daily Telegraph, 2009: online)

نمونه دیگری از سانسور در دوران برلوسکونی، زمانی بود که او با حمایت نخست وزیر سوسیالیست وقت، بتینو کراسی^۱، راه‌گریزی در قانون اساسی ایتالیا پیدا کرد تا سه شبکه تلویزیونی ملی و خصوصی و ایستگاه‌های محلی متعلق به آنها را تأسیس کند. او اهرم قدرت رسانه‌ای خود را از طریق این شبکه‌ها، برای انتخاب شدن به‌عنوان نخست‌وزیر در سال ۱۹۹۴ و پس از آن برای انتخاب مجددش، به کار گرفت. بنابراین، در دهه‌های

1. Bettino Craxi

۱۹۹۰ و ۲۰۰۰ میلادی، بیشتر رسانه‌ها، تحت کنترل وی بودند، که البته پیامدهای آشکار فقدان تنوع فرهنگی و سیاسی^۱ آن را، بر ایتالیا شاهد بودیم. (Bosetti, 2007)

چین

اینترنت در چین، با سختگیرانه‌ترین قوانین و مقررات فیلتر و پایش می‌شود. همان‌طور که گفته شد، پروژه سپر طلایی که با نام «دیوار آتشین بزرگ چین» نیز شناخته شده، یک پروژه سانسور و نظارت است که از سال ۱۹۹۸، وزارت امنیت عمومی دولت جمهوری خلق چین راه‌اندازی کرده و از سال ۲۰۰۳ اجرا می‌شود. (Zhang, 2006; Castells, 2009; The Guardian, 2013: online)

در کنار این دیوار آتشین بزرگ، مؤثرترین سیستم کنترل/اینترنت در چین، همان روش امتحان شده‌ای است که طی سال‌های طولانی برای کنترل رسانه از آن استفاده شده است: نظارت آبخارگونه^۲ (که منظور همان نظارت سلسه مراتبی است) که در نهایت خودسانسوری را در همه سطوح تحمیل می‌کند و مقصّر را مجبور می‌سازد که وقتی اشتباه مهمی در کنترل تشخیص داده شد، در هر سطحی که باشد، هزینه‌ای را به‌عنوان خسارت پرداخت کند. (Dong, 2008)

دولت چین طبق آخرین آمار گزارشگران بدون مرز (۲۰۱۴)، «بزرگ‌ترین دشمن اینترنت در جهان» محسوب می‌شود که ضمن استفاده از سازوکارهای فنی بسیار پیچیده و توانمندی که از نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای پیچیده و چندلایه تشکیل شده، از بیشترین نیروی انسانی نیز برای عظیم‌ترین سیستم سانسور آنلاین جهان در مواجهه با سرویس‌های آنلاین و شبکه‌های اجتماعی برخوردار است؛ در همین مورد، نکته‌ای که در پیوند با این پژوهش بیش از همه اهمیت می‌یابد، گزارشی بود که خبرگزاری‌های مطرح جهان از استخدام بیش از ۲ میلیون نفر در این کشور، برای کنترل و نظارت بر شبکه‌های اجتماعی ارائه دادند. برپایه این گزارش تعداد این افراد که پلیس شبکه‌های

---

1. impoverishment of cultural & political diversity

2. cascading hierarchy of surveillance

اجتماعی محسوب می‌شوند، حتی از تعداد افرادی که در ارتش آزادی بخش خلق چین حضور دارند نیز بیشتر است. چین در مجموع یک و نیم میلیون نیروی مسلح دارد، ولی شمار تحلیلگران عقاید آنلاین، چیزی در حدود نیم میلیون نفر از این تعداد هم بیشتر است. این افراد که با عنوان «تحلیل‌گران عقاید»^۱ در اینترنت مشغول فعالیت هستند، لزوماً در فرایند سانسور آنلاین در چین نقشی مستقیم و فعالانه ندارند، اما تور گسترده خود را در سرتاسر شبکه‌های اجتماعی چینی پهن می‌کنند، تا هرآنچه در تضاد با ایدئولوژی رسمی حزب حاکم این کشور است، جمع‌آوری کنند. این گزارش‌گویای آن است که گرایش به شبکه‌های اجتماعی در چین در دو سال اخیر رشدی انفجاری داشته و دولت برای کنترل فضا، دامنه اقدامات سرکوب‌گرانه خود را گسترده‌تر از پیش کرده است. استخدام این دو میلیون «تحلیل‌گر عقاید در اینترنت» تنها یک گام از پروژه‌ای عظیم است که هنوز ناشناخته‌های بسیاری درباره آن وجود دارد. همگی داده‌کاوان و تصمیم‌سازان در کنار تحلیل‌گران یاد شده، در استخدام «دپارتمان پروپاگاندا»^۲ در دولت کمونیستی چین هستند. (BBC, 2013: online^۳; CNN, 2013: online^۴)

همچنین مسدود کردن شبکه‌های اجتماعی از سوی دولت چین، یکی دیگر از شیوه‌های رایج برای مقابله با محتوای منتشر شده در این فضا محسوب می‌شود. به‌عنوان مثال، شبکه اجتماعی فلیکر که مخصوص به اشتراک‌سپاری عکس است، در پی ارسال تصاویری از کشتار معروف میدان تیانمن که در سال ۱۹۸۹ اتفاق افتاده بود، به‌طور کلی فیلتر شد. (Swartz, 2009: online)

استرالیا

فیلترینگ اینترنت در استرالیا عمدتاً به طرح‌های ممنوعیت محتوای مجرمانه اینترنتی برمی‌گردد و دولت فدرال این کشور به‌واسطه ارائه‌دهندگان خدمات اینترنت

---

1. public opinions analyst

2. propaganda department

3. <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-china-24396957>

4. <http://edition.cnn.com/2013/10/07/world/asia/china-internet-monitors/>

دسترسی به برخی تارنماها را محدود می‌کند. حزب کارگر استرالیا در سال ۲۰۰۸، طرح اجباری فیلترینگ اینترنت را برای تمامی شهروندان معرفی کرد. البته هنوز این طرح کاملاً اجرایی نشده است. نهاد مرجع ارتباطات و رسانه استرالیا (ACMA)^۱ در راستای این طرح، فهرست سیاهی از وب تارنماهایی را که محتوای مجرمانه دارند، فراهم کرده و تارنماهایی که در این فهرست سیاه قرار می‌گیرند، در صورتی که اقدام به حذف پیوندی که محتوای مجرمانه دارد نکنند، به ازای هر یک روز فعالیت، ۱۱ هزار دلار جریمه می‌شوند. (Moses , 2009: online)

از سال ۲۰۰۸ نیز قانون جدیدی با عنوان «شاخص‌های افزایش ایمنی اینترنت برای خانواده‌ها» در استرالیا مطرح شد که از طرح قبلی فیلترینگ اینترنت حمایت می‌کند. همچنین قوانین استرالیا در زمینه سانسور اینترنت با عناوینی چون: دیواره آتش بزرگ استرالیا، دیواره آتش ضد خرگوش^۲ (که برگرفته از نام دیوار ضد خرگوش در این کشور است) مطرح شده، که می‌توان گفت مجموعه‌ای از قوانین ایالتی و فدرال است، ولی مسئله مهم در اینجا مقررات مربوط به برنامه پنجم طرح خدمات پخش رسانه‌ای سال ۱۹۹۲ است که براساس آن، اگر شکایتی در زمینه محتوای اینترنتی صادر شود، نهاد مرجع ارتباطات و رسانه استرالیا (ACMA) حق دخالت دارد و می‌تواند محتوای فیلم و ویدیوی آنلاین را بررسی کند. اگر محتوای تارنما در رده R18+ و X18+ قرار گیرد و «سیستم تأیید گروه سنی بزرگسال^۳» را نداشته باشد و در استرالیا هم میزبانی شده باشد، باید محتوای نامناسب از سایت حذف شود. اما اگر این سایت در خارج از استرالیا باشد، نام تارنما در فهرست سیاه وارد و بعد از طریق نرم افزار فیلترینگ مسدود می‌شود و نرم افزار فیلترینگ از سوی ارائه‌دهندگان اینترنت به مشتریان توصیه می‌شود. (ACMA, 2008: online)

-
1. Australian Communications and Media Authority (=ACMA)
  2. Rabbit Proof Firewall
  3. Adult Verification System (=AVS)

مصر

تحولات سیاسی - اجتماعی کشور مصر در پیوند با سیاست‌های حاکم بر فیلترینگ اینترنت در جنبش موسوم به بهار عربی یا بیداری اسلامی به شکل مهمی نمایان شد. «جنبش جوانان شش آوریل»^۱، گروه فیس‌بوکی مصری بود که به دست احمد ماهر^۲ در بهار ۲۰۰۸ میلادی برای حمایت از کارگران شهر صنعتی المحله الکبری^۳ که برای اعتصاب در تاریخ شش آوریل برنامه داشتند، شکل گرفت. فعالان به شرکت‌کنندگان گفتند تا سیاه بپوشند و روز اعتصاب در خانه بمانند. وبلاگ‌نویسان و شهروند خبرنگاران از فیس‌بوک، توئیتر، فلیکر، وبلاگ‌ها و دیگر ابزارهای رسانه برای گزارش اعتصاب و هشدار به شبکه‌ها درباره فعالیت پلیس، سازماندهی حفاظت قانونی و جلب نظرها به تلاش‌های‌شان استفاده کردند (Wolman, 2008)؛ تا ژانویه ۲۰۰۹ این گروه حدود ۷۰ هزار عضو عمدتاً جوان و تحصیلکرده داشت که بیش‌ترشان تا پیش از آن در سیاست فعال نبودند؛ دغدغه‌های اصلی آنها شامل نبود آزادی بیان، وجود خویشاوندسالاری در دولت و اقتصاد راکد کشور بود. همچنین اعضای گروه چند راهپیمایی عمومی را برای آزاد کردن خبرنگاران دربند و اعتراضات مرتبط با جنگ غزه ۲۰۰۸-۲۰۰۹ در اعتراض به اسرائیل سازماندهی کردند. (Shapiro, 2009)

این گروه اینترنتی پس از بیداری مردم تونس و تحت تأثیر پیروزی معترضان بر نظام آن کشور، اولین فراخوان برای برگزاری این اعتراضات را برای روز ۲۵ ژانویه اعلام کرد. این روز به آن دلیل پیشنهاد شد که «روز ملی پلیس» در مصر است. ده‌ها هزار نفر از افراد مشهور، هواداران فوتبال و اعضای گروه‌های اپوزیسیون در صفحات فیس‌بوک‌شان اعلام کردند که در تظاهرات شرکت خواهند داشت. وزارت کشور اعلام کرده بود که با قاطعیت با قانون شکنان برخورد خواهد کرد؛ چراکه براساس قانون شرایط اضطراری،

---

1. April 6 Youth Movement

2. Ahmad Maher

3. El-Mahalla El-Kubra

تظاهرات خیابانی ممنوع است؛ در واقع گفتمان قدرت، براساس قانون شرایط اضطراری برگزاری هرگونه تظاهرات خیابانی را در کشور مصر ممنوع اعلام کرده بود. اما ایجاد «مجرای برای پیشبرد گفتمان خود» که برآمده از قدرت رسانه‌های اجتماعی (فیس‌بوک، توئیتر و...) بود، این قانون را به چالش طلبید. با این حال محمد البرادعی چهره سرشناس اپوزیسیون نیز از اعتراض حمایت کرده و گفت وقت آن است که مخالفان حکومت مصر قدم در راه تونس بگذارند. (AFP-online, 2011)

به زعم فعالان سیاسی، سهمیه بروز کنشگری در شبکه اجتماعی فیس‌بوک تا جایی بود که پس از پیروزی مردم و سرنگونی مبارک، «وائل غنیم» از فعالان سیاسی این کشور و یکی از کاندیداهای دریافت جایزه صلح نوبل، خواستار ملاقات با بنیانگذار فیس‌بوک شد.^۱ البته بنا به گفته وبسایت مشرق نیوز، مارک زوکربرگ^۲ مؤسس فیس‌بوک خود اعتقادی به اهمیت شبکه‌های اجتماعی در انقلاب‌های مردمی کشورهایمانند مصر و تونس ندارد و آن را ناچیز دانسته و گفته است چنین ادعایی ناشی از غرور بیش از حد تلقی می‌شود.^۳ برخی از منابع نیز در تحلیل این موضوع، به این نگرش برچسب «توهم شبکه»^۴ زده‌اند. (Morozov, 2011: xvi & 31; Goldsmith, 2006)

در مورد سیاست دولت مصر، در آن شرایط بحرانی که حتی شبکه اینترنت در حال از کار افتادن بود، نقش شبکه اجتماعی توئیتر از اهمیت بیشتری برخوردار شد؛ چرا که به گفته آیمَن محی‌الدین^۵ خبرنگار نام‌آشنای الجزیره: «با اینکه سرویس اینترنت در همه جا از کار افتاده است، اما ما از روش‌های جایگزین در روز جمعه استفاده می‌کنیم و پیام‌ها را توثیق خواهیم کرد»، به این ترتیب می‌توان گفت که ۲۸ ژانویه ۲۰۱۱ (روز

1. <http://edition.cnn.com/2011/TECH/innovation/02/21/egypt.internet.revolution/index.html>

2. Mark Zuckerberg

3. <http://www.mashreghnews.ir/fa/news/48567/>

4. network illusion

5. Ayman Mohyeldin

سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی ... ۳۱

تاریخی مصر) مبارک دیکتاتور پس از مدت‌ها، با اعتراضات سازماندهی شده جوانان در میدان تحریر مورد هدف قرار گرفت و تضعیف شد که این یکی از جلوه‌های انعکاس قدرت مجازی در فضای واقعی بود؛ «از فیس‌بوک به میدان تحریر و از میدان تحریر به فیس‌بوک». حتی می‌توان گفت برکناری محمد مرسى (رئیس‌جمهور منتخب مصر پس از مبارک) در ژوئیه ۲۰۱۳ نیز، به یک اعتبار از طریق صفحه فیس‌بوک مخالفان وی موسوم به «جنبش ترمرد^۱» سازماندهی شد.^۲ (خانیکى و بصیریان جهرمی، ۱۳۹۲: ۷۰-۶۸)

در مجموع می‌توان گفت که سیاست‌های حاکم بر فیلترینگ اینترنت و شبکه‌های اجتماعی در جهان، در پیوند با مصادیق بیان شده به اشکال و انواع گوناگون در کشورهای مختلف دنیا وجود دارد و امری نیست که فقط منحصر به ایران باشد. در کنار کشور چین که در این بخش به نحوه فیلترینگ آن اشاره شد، گسترده‌ترین فیلترینگ تارنماهای اینترنتی دنیا مربوط به کشورهای کره شمالی، ترکمنستان، سوریه، عربستان و اریتره است که تنها بخش کوچکی از تارنماهای ملی خود را برای دسترسی عموم فعال کرده‌اند.

در کشور ما نیز ضرورت وجود فیلترینگ سازماندهی شده و قانون‌مند، احساس می‌شود. به نظر می‌رسد که اجازه دسترسی نامحدود همه کاربران به دنیای بدون مرز اینترنت در عرصه جهانی داده نمی‌شود، چرا که گمان می‌رود دسترسی کنترل نشده، مصرف‌کنندگان این قبیل رسانه‌های اجتماعی را که عمدتاً نوجوان و جوان هستند،

۱. نام این جنبش در عربی «حرکه ترمرد» است که برای برگزاری تظاهرات در میدان تحریر، فراخوان نافرمانی علیه مرسى را در فیس‌بوک منتشر می‌کرد و در کنار سایر عوامل مؤثر افتاد. (نک: www.facebook.com/Tmrood)

۲. هرچند شاهد تحولات شدیدی در مصر بودیم که پس از برکناری محمد مرسى از سوی ارتش به وجود آمده، اما نکته مهم توجه به این مسئله است که حتی پس از برکناری وی از مقام ریاست جمهوری در تیرماه ۱۳۹۲ نیز، حزب آزادی و عدالت مصر (شاخه سیاسی اخوان المسلمین) در صفحه رسمی خود در فیس‌بوک که بیش از ۱/۲ میلیون دنبال‌کننده داشت (نک: www.facebook.com/FJParty.Official)، مجدداً نسبت به برپایی تجمعاتی برای بازگرداندن مرسى به قدرت اطلاع‌رسانی می‌کند. همچنین دکتر عصام العریان^۲، معاون حزب آزادی و عدالت، در فیس‌بوکش برای سازماندهی معترضان و ترغیب آنها به تحسن در مکان‌های جدیدی نظیر «میدان رابعه العدویه» و «میدان النهضه» از فیس‌بوک، که در برکناری مبارک تأثیر فراوانی گذاشته بود، یاری جست. (نک: www.facebook.com/Dr.Essam.Elerian)

تهدید می‌کند و آرامش روحی و سلامت فکری آنان را هدف قرار می‌دهد. با این توضیح، بخش بعدی این مقاله، به فیلترینگ و روند شکل‌گیری آن در کشورمان پرداخته است.

فیلترینگ در ایران

فیلترینگ در ایران براساس قوانین مصوب در مجلس شورای اسلامی اعمال می‌شود و طیف گسترده‌ای از وبسایت‌های اینترنتی، از هرزه‌نگاری گرفته تا سیاسی را در بر می‌گیرد. گرچه مسدود کردن دسترسی به وبگاه‌های اینترنتی در ایران جنبه قانونی دارد، اما روند آن، بویژه برای وبسایت‌های اجتماعی، به درستی مشخص نیست و سیاست‌های آن غیرشفاف است. در نخستین واکنش‌ها، یکی از مشاوران قوه قضائیه ایران تعداد وبسایت‌های فیلتر شده در کشور را پنج میلیون برشمرد. (خرم‌آبادی، ۱۳۸۷؛ نقل در: خبرگزاری مهر، ۱۳۸۷، آنلاین^۱)

هرچند فیلترینگ، از ابتدای ورود اینترنت به ایران و با هدف جلوگیری از دسترسی کاربران به وبسایت‌های مغایر با قوانین و سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران از سوی شرکت مخابرات ایران صورت می‌گرفت، اما در سال ۱۳۸۱ فیلترینگ به صورت جدی مورد توجه واقع شد. کمیته‌ای سه نفره شامل نماینده وزارت اطلاعات، نماینده وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و نماینده صداوسیما برای رسیدگی به وضعیت اینترنت تشکیل شد و بعد از مدت کوتاهی نماینده دبیرخانه شورای اسلامی و نماینده سازمان تبلیغات اسلامی به‌عنوان دو عضو دیگر، به این کمیته پیوستند.

پس از آن، برای سامان دادن به وضعیت اینترنت و جرایم رایانه‌ای، دولت هشتم لایحه‌ای را با همین نام (جرایم رایانه‌ای) به مجلس فرستاد؛ تصویب نهایی آن به عمر دولت ششم و مجلس هفتم، قد نداد و سرانجام مجلس هشتم آن را به شورای نگهبان فرستاد و در دولت نهم بود که ایران صاحب قانون مبارزه با جرایم رایانه‌ای شد. (آی.سی.تی.نا، ۱۳۸۷؛ آنلاین^۲)

1. <http://old.mehrnews.com/fa/NewsDetail.aspx?NewsId=784979>

2. <http://www.ictna.ir/report/archives/024695.html>

سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی ... ۳۳

هیئت وزیران نیز در تلاشی دیگر، «متن کامل آیین‌نامه ساماندهی پایگاه‌های اینترنتی ایرانی»^۱ را در جلسه مورخ ۱۳۸۵/۵/۲۹ بنا به پیشنهاد شماره ۱/۱۴۸۰۸ مورخ ۱۳۸۵/۵/۲۹ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و به استناد اصل یکصد و سی و هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تدوین کرد. همچنین با توجه به مصوبات جلسات ۴۸۲ تا ۴۸۶ و ۴۸۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی و به منظور انتظام امور و فعالیت‌های اطلاع‌رسانی و توسعه خدمات دسترسی به اینترنت در کشور و با هدف ساماندهی (ثبت، حمایت و نظارت) فعالیت پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی ایرانی و با در نظر گرفتن برخی موارد در ۴ فصل و ۱۱ ماده تصویب کرد. (ستاد ساماندهی پایگاه‌های اینترنتی، ۱۳۹۲: آنلاین)

در سال ۱۳۸۹ نیز، صفحه ساده‌ای که حاوی «برابر قوانین جمهوری اسلامی ایران و دستور مقامات قضایی دسترسی به این سایت مجاز نمی‌باشد» بود، جای خود را به صفحه رنگی «پیوندها» (تارنماهای مفید ایرانی)^۲ داد، که کاربران اینترنت را به چند سایت رسمی راهنمایی می‌کند. آمار بازدید از این صفحه با گذشت چند ماه از راه‌اندازی آن، در پایان شهریورماه ۱۳۸۹ رتبه هجدهم را در پایگاه رتبه‌بندی الکسا به خود اختصاص داد. با این حال در اردیبهشت ۱۳۹۲، به دلیل فراگیر شدن بیشتر محدودیت‌های اینترنتی در کشور، «پیوندها» در جایگاه ششمین سایت پربازدید ایران در رتبه‌بندی سایت الکسا قرار گرفت. (alexa, 2018)

همچنین در پایگاه اطلاع‌رسانی کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه، متن قانون جرائم رایانه‌ای مشتمل بر ۵۶ ماده و ۲۵ تبصره که در جلسه علنی مورخ ۱۳۸۸/۳/۵ مجلس شورای اسلامی تصویب شده و در تاریخ ۱۳۸۸/۳/۲۰ به تأیید شورای نگهبان رسیده، منتشر شده است^۳؛ در ماده ۲۱ این قانون در خصوص فیلتر یا پالایش

1. <http://samandehi.ir/samHelp/regulation.html>

2. www.peyvandha.ir

۳. برای توضیحات بیشتر، نک: <http://internet.ir/law.html>؛ این قانون، دو هفته پس از ۸۸/۴/۱۷، یعنی تاریخ انتشارش در روزنامه رسمی لازم‌الاجراست. همچنین به‌عنوان بخشی از قانون مجازات اسلامی - بخش تعزیرات (مصوب ۱۳۹۲) از ماده ۹۵۲ تا ۱۰۰۸ محسوب می‌شود.

اینترنتی آمده است: «ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی موظفند طبق ضوابط فنی و فهرست مقرر از سوی کارگروه (کمیته) تعیین مصادیق موضوع ماده ذیل محتوای مجرمانه که در چهارچوب قانون تنظیم شده است اعم از محتوای ناشی از جرائم رایانه‌ای و محتوایی که برای ارتکاب جرائم رایانه‌ای به کار می‌رود را پالایش (فیلتر) کنند. در صورتی که عمداً از پالایش (فیلتر) محتوای مجرمانه خودداری کنند، منحل خواهند شد و چنانچه از روی بی احتیاطی و بی‌مبالاتی زمینه دسترسی به محتوای غیرقانونی را فراهم آورند، در مرتبه نخست به جزای نقدی از بیست میلیون (۲۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا یکصد میلیون (۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال و در مرتبه دوم به جزای نقدی از یکصد میلیون (۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا یک میلیارد (۱,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال و در مرتبه سوم به یک تا سه سال تعطیلی موقت محکوم خواهند شد». پس از خرداد ۱۳۹۲ و انتخاب حسن روحانی به‌عنوان رئیس‌جمهور، در سیاست‌های دولت یازدهم نسبت به فیلترینگ اینترنت تغییراتی حاصل شد. در شهریور ۱۳۹۱ شبکه‌های اجتماعی فیس‌بوک و توئیتر که از زمان اعتراضات به انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸ ایران فیلتر بوده‌اند، به‌صورت موقت از فیلترینگ خارج شدند که در ابتدا از سوی برخی از رسانه‌های خارجی به‌عنوان نشانه‌های احتمالی تغییر سیاست جمهوری اسلامی در زمینه محدودیت آزادی ارتباطات شهروندان تعبیر شد. با این حال عبدالصمد خرم‌آبادی، نماینده دادستان کل کشور و دبیر کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه، در این باره اعلام کرد که مشکل احتمالاً از برخی آی.اس.پی‌ها (شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات اینترنت) بوده است و نسبت به قصور و مسئولیت کیفری آنها هشدار داد. در ۲۶ شهریور ۱۳۹۲ نیز، دسترسی به این وبسایت‌ها بار دیگر ناممکن شد. (بی.بی.سی فارسی، ۱۳۹۲: آنلاین)

فیلترینگ رسانه‌های اجتماعی در ایران

همان‌طور که گفته شد، کشورهای مختلف نسبت به حضور یا حاضر نبودن کاربران در مقاطع زمانی مختلف، سیاست‌های گوناگونی اتخاذ کرده‌اند؛ اما با توجه به آنکه در

میان رسانه‌های اجتماعی، فیس‌بوک به لحاظ تعداد کاربران، کنشگری و تراکنش میان محتوای تولید شده و به اشتراک گذارده شده در بسترهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، مهم‌ترین رسانه اجتماعی در همه کشورهاست، سیاستگذاری ایران در قبال شبکه‌های اجتماعی، در این بخش بیشتر به این شبکه پرمخاطب و تأثیرگذار معطوف شده است.

فعالیت فیس‌بوک در ایران فراز و نشیب‌های زیادی داشته است. فیس‌بوک قبل از سال ۸۸ دوبار فیلتر و مجدداً آزاد شده بود. اما بعد از انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸ دوباره فیلتر شد.^۱ مسئولان «وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات» علت فیلتر شدن را نقض حریم شخصی افراد در این رسانه اجتماعی بیان می‌کنند. در حالی که منتقدان، استفاده معترضان به نتایج انتخابات سال ۱۳۸۸ از این سایت برای سازماندهی و بارگذاری فیلم و تصاویر را علت فیلتر شدن آن برمی‌شمارند. در پی سیاست‌های تحریم ایران، شبکه اجتماعی فیس‌بوک اجازه انتخاب ایران به‌عنوان کشور محل سکونت را نمی‌دهد، اما به وضوح مشخص است که شبکه اجتماعی فیس‌بوک جایگاه خاصی در جامعه ایران باز کرده به گونه‌ای که از اقشار مختلف جامعه ایرانی از جمله: استادان، دانشجویان، کارمندان، بازاریبان، معلمان، دانش‌آموزان، ورزشکاران، هنرمندان، روزنامه‌نگاران و حتی خبرنگاران رسمی سازمان سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، در کنار شبکه‌های رسمی خبری نظیر پرتی‌وی^۲، العالم^۳، و شبکه خبر^۴ در آن عضو هستند (بصیریان جهرمی، خانیکی و ذکایی، ۱۳۹۲-ب: ۷۲-۷۱). این موضوع در کنار فیلتر بودن فیس‌بوک در ایران، باعث شده آمار دقیقی از تعداد کاربران این شبکه

۱. در جریان دهمین انتخابات ریاست جمهوری دولت احمدی‌نژاد بسیاری از شبکه‌های اجتماعی و وبگاه‌های اشتراک فیلم و عکس و پیام‌رسانی همچون فیس‌بوک، یوتیوب، توئیتر، فلیکر، وبگاه ایرانی «کلوب» و همچنین وبگاه‌های خبری آنان را فیلتر کرد. اگرچه برخی از آنها مجدداً رفع فیلتر شدند، اما اغلب آنها و از جمله فیس‌بوک همچنان (به‌طور رسمی) در کشور فیلتر هستند.

2. www.facebook.com/PRESSTV

3. www.facebook.com/alalamnewschannel

4. www.facebook.com/irinn.ir

اجتماعی در ایران وجود نداشته باشد و برآوردهای مختلفی در این مورد به عمل آید؛ از جمله دو میلیون کاربر حرفه‌ای و ۱۲ میلیون کاربر گذری، یا حتی ۲۷ میلیون کاربر برای آن تخمین زده شود. اما در آخرین اظهار نظر رسمی در این خصوص، جنتی، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی در مصاحبه با تلویزیون الجزیره انگلیسی، تعداد اعضای ایرانی فیس‌بوک را ۴ میلیون اعلام کرد. (جنتی، ۱۳۹۲)^۱

با این حال، آمارها نشان می‌دهند فیلترینگ فیس‌بوک تأثیر محسوسی بر استفاده از آن در ایران نداشته است. در خردادماه ۱۳۹۱ نیز، اکبر هاشمی رفسنجانی رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام، در طی اظهاراتی که بازتاب گسترده‌ای در سطح جهانی داشت گفت: «حالا شاهدیم که یک صفحه فیس‌بوک که برای مردم هزینه ندارد، تبدیل به چندین دستگاه رادیو و تلویزیون می‌شود که میلیون‌ها نفر را تحت تأثیر قرار می‌دهد و یک ویدیو تصویر که با موبایل‌ها گرفته شده به دنیا منتقل می‌شود که به نظر من، این امری مبارک برای دنیاست». (بی‌بی‌سی فارسی، ۱۳۹۱)

جدول ۲، فهرست ده رسانه اجتماعی را بر حسب رتبه‌بندی الکسا نشان می‌دهد که در ایران و برخی دیگر از کشورهای جهان مسدود شده‌اند.

---

۱. در کنار این اظهارات وزیر فرهنگ و ارشاد، طبق تحلیل وبسایت تابناک (۱۳۹۰): "دوازده و نیم میلیون" ایرانی عضو این شبکه اجتماعی هستند: <http://www.tabnak.ir/fa/news/221532> / و همین‌طور آمارهای دیگری از سوی رئیس فناوری و اطلاعات بسیج دانش‌آموزی (جعفری، ۱۳۹۱)، مبنی بر هفده میلیون کاربر و نیز مهدی بوتراپی مدیر پرشین بلاگ (۱۳۹۰)، نه میلیون کاربر اعلام شده است.

سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی ... ۳۷

جدول ۲. فهرست ده رسانه اجتماعی برتر الکسا که در ایران و برخی کشورها مسدود شده‌اند

رتبه در الکسا (فوریه ۲۰۱۸)	رسانه اجتماعی	کشورهایی که آن را «به‌طور کامل» مسدود کرده‌اند	کشورهایی که آن را «به‌طور موقت» مسدود کرده‌اند
۲	فیس‌بوک (Facebook)	ایران، چین، ازبکستان، کره شمالی، پاکستان، سوریه و بنگلادش	مصر، تونس، سریلانکا، ونزوئلا
۳	یوتیوب (Youtube)	ایران، چین، ازبکستان، پاکستان، ترکمنستان	تایلند، مراکش، ترکیه، لیبی، افغانستان، روسیه، برزیل، امارات
۱۱	توییتر (Twitter)	ایران، چین، کره شمالی	مولداوی، مصر، سوریه، تونس، هند، فرانسه، کره جنوبی، ونزوئلا، ترکیه
۱۶	بلاگ اسپات (Blogspot)	ایران، کوبا، فیجی، قزاقستان، میانمار، پاکستان، چین، عربستان، ویتنام، یمن	روسیه، ترکیه
۱۹	ورد پرس (WordPress)	ایران، چین، کره شمالی	—
۲۹	پینترست (Pinterest)	—	ایران
۳۵	تامبلر (Tumblr)	ایران	—
۵۹	بلاگر (Blogger)	ایران، کوبا، فیجی، قزاقستان، میانمار، پاکستان، چین، عربستان، ویتنام، یمن	روسیه، ترکیه
۶۶	ردیت (Reddit)	—	ایران
۷۹	فلیکر (Flicker)	ایران	—

* شایان توجه است که برخی رسانه‌های اجتماعی محبوب، نظیر مای‌اسپیس، فرندفید، های‌فایو، اورکات و وی‌چت که در زمان این پژوهش همگی در ایران فیلتر بودند، به‌دلیل رتبه‌های بالاتر از ۱۰۰ در فهرست الکسا در جدول نیامده‌اند. (alex, 2018^۴)

۱. در فوریه ۲۰۱۴، دولت ونزوئلا به دنبال افزایش تظاهرات علیه حکومت سوسیالیست مادورو، شبکه‌های اجتماعی فیس‌بوک، توییتر و اینستاگرام را فیلتر کرد. (BBC, 2014: online)
۲. البته پاکستان با آزمایش موفقیت‌آمیز فیلترینگ محتوایی در چند ماه گذشته، اقدام به بازگشایی یوتیوب کرد و تنها محتواهای ناسالم را مسدود نگاه داشت. (Phneah, 2013: online)
۳. رجب طیب اردوغان (مارس ۲۰۱۴) پس از انتشار فایل‌های صوتی از فساد نزدیکان نخست‌وزیر در شبکه اجتماعی توییتر در یک تجمع انتخاباتی در استان بارسای ترکیه گفته بود: توییتر را فیلتر می‌کنیم، مهم نیست جامعه بین‌المللی چه می‌گوید. آنها قدرت جمهوری ترکیه را خواهند دید؛ این تهدید در ۲۱ مارس عملی شد. برای توضیحات بیشتر، نک: <http://irna.ir/fa/News/81095923/>
۴. این فهرست از شبکه‌های اجتماعی مجازی، براساس رتبه‌های زیر ۱۰۰ پایگاه الکسا در فوریه ۲۰۱۸ استخراج شده است.

اطلاعات جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که ایران، کماکان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مخالفان و محدودکنندگان رسانه‌های اجتماعی خارجی، در بین کشورهای جهان محسوب می‌شود. لذا آنچه در خصوص فیلترینگ رسانه‌های اجتماعی در ایران در این بخش بیان شد، گویای این واقعیت است که کماکان سیاستگذاری سلبی بر سیاستگذاری ایجابی و کارشناسی شده تفوق دارد و همان‌طور که دبیر شورای عالی فضای مجازی (۱۳۹۲) در اظهارات خود اعلام کرده بود: «فیلترینگ باید از حالت سلیقه‌ای خارج شود و نبود یک سیاستگذاری کلان به نوعی آفت این حوزه به شمار می‌آید».

سیاست راه‌اندازی نمونه‌های مشابه یا جایگزین (در ایران و جهان)

از دیگر پروژه‌هایی که در دولت نهم و دهم آغاز شد تأسیس نسخه فارسی سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی محبوب و پرمخاطب با کارکرد و گاه حتی با طراحی و مشابهت یکسان است. آپارات به جای یوتیوب، فارسی‌فیس یا فیس‌نما، به جای فیس‌بوک و پروژه راه‌اندازی رایانامه ملی برخی از شناخته‌شده‌ترین این اقدامات است. در تیرماه ۱۳۹۲ و آخرین هفته‌های کاری دولت دهم نیز «محمد حسن نامی»، وزیر ارتباطات و فناوری اعلام کرد که از این پس هر ایرانی در کنار کدپستی، یک ایمیل ملی خواهد داشت. آقای نامی در مصاحبه‌ای گفته بود که برای دریافت این رایانامه باید به دفاتر پستی مراجعه و بعد از ثبت مشخصات، شناسه کاربری دریافت کرد. اقدامی که با انتقاد شماری از کارشناسان فضای مجازی به‌عنوان گامی جدی در کنترل ارتباطات اینترنتی شهروندان از آن یاد شد. (سیفی، ۱۳۹۲: آنلاین)

البته پیش از آنکه نسخه جایگزین شبکه‌های اجتماعی محبوب و شناخته شده‌ای نظیر فیس‌بوک با عنوان فیس‌نما (facenama.com) در ایران رونمایی شود، نسخه‌های بدیل آن در کشورهای مختلف جهان راه‌اندازی و تجربه شده بود. به‌عنوان مثال، نمونه چینی فیس‌بوک به نشانی (Kaixin001.com) در سپتامبر ۲۰۰۸ تأسیس شد؛ همچنین weibo.com نسخه بدیل توییتر بود که بسیاری از ستاره‌های سینمایی و

چهره‌های معروف اجتماعی چین نیز به عضویت آن درآمدند. افرادی نظیر «تسینگ هوو»^۱ استاد روزنامه‌نگاری دانشگاه «جین جیان بین»^۲ و همچنین، نویسنده محبوب این کشور، «فانگ زوزی»^۳، که چهره‌ای شناخته شده در افشای تقلبات علمی است و در این شبکه بیش از یکصد هزار دنبال کننده دارد. در واقع، سایت‌های شبکه‌های اجتماعی آنچنان محبوب شده‌اند که حزب حاکم کمونیست نیز آموزش کارکنان خود را در زمینه استفاده از آن آغاز کرده است. (Woolor, 2013: online)

برای مرور اجمالی در خصوص رسانه‌های اجتماعی در جهان، جدول ۳، فهرست برخی از رسانه‌های اجتماعی جایگزین در ایران و چند کشور جهان را مقایسه و معرفی کرده است.

جدول ۳. فهرست برخی از رسانه‌های اجتماعی جایگزین در ایران و برخی کشورهای جهان

نام کشور میزبان	رسانه‌های اجتماعی جایگزین	شبکه‌های اجتماعی اصلی (به ترتیب رتبه‌بندی در الکسا)
بلاروس، قزاقستان، قرقیزستان، روسیه، مولداوی، اوکراین، ازبکستان	www.vk.com www.odnoklassniki.ru	فیس‌بوک (Facebook)
ایران	www.facenama.com www.facefarsi.com	
ویتنام	www.zing.vn	
ژاپن	www.mixi.jp	
کره جنوبی	http://cyworld.co.kr	
چین	www.qq.com www.renren.com	
لیتوانی	www.draugiem.lv	

1. Tsing-Hua
2. Jin Jianbin
3. Fang Zhouzi

ادامه جدول ۳

نام کشور میزبان	رسانه‌های اجتماعی جایگزین	شبکه‌های اجتماعی اصلی (به ترتیب رتبه‌بندی در الکسا)
چین	www.youku.com	یوتیوب (Youtube)
ایران	www.youtube.ir www.aparat.com	
معاونت رسانه مجازی سازمان صداوسیما	http://ww1.mehr.ir	
معاون اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران	http://tube.tehran.ir	
چین	www.weibo.com	توییتر (Twitter)
ایران	www.farstwitter.ir www.twittfa.ir	
ایران	www.blogfa.com www.mihanblog.com www.persianblog.ir www.blogsky.com ... و	بلاگ اسپات (Blogspot) ورد پرس (Wordpress) بلاگر (Blogger)
	چین	www.sinohosting.net
ایران	www.picofile.com www.axgig.com www.picup.ir ... و	پینترست (Pinterest) تامبلر (Tumblr) فلیکر (Flicker)
ایران (معاونت رسانه مجازی صداوسیما)	http://fa.azadnegar.com/	ردیت (Reddit)

سیاست‌گذاران اینترنت و رسانه‌های اجتماعی در ایران

در ایران به دلیل کثرت مراجع و نهادهای تصمیم‌گیری در این حوزه، سیاست‌های اعلامی و اعمالی در فضای مجازی عمدتاً بر مبنای سلیقه و میل دست‌اندرکاران تنظیم

سیاست‌های محدودسازی اینترنت و رسانه‌های اجتماعی ... ۴۱

شده و وحدت رویه‌ای ندارد. هرچند به لحاظ تاریخی، اولین گام در راستای سیاستگذاری در فضای مجازی در یازدهم مهرماه ۱۳۷۷، با تنظیم «سیاست‌های کلی نظام در بخش شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای» از سوی مجمع تشخیص مصلحت نظام و با ابلاغ مقام معظم رهبری انجام شد؛ اما بنابر گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۰)، مقام رهبری این سیاست‌ها را در خرداد ۱۳۸۰ به محمد خاتمی (رئیس جمهور وقت ایران)، ابلاغ کردند. پس از آن شورای عالی انقلاب فرهنگی به تصویب قوانین مربوط به اینترنت از جمله فیلترینگ پرداخت که در مجموع مصوباتی با عنوان «مقررات و ضوابط شبکه‌های اطلاع‌رسانی و رایانه‌ای» به مسئله فیلترینگ و نظارت بر شرکت‌های تأمین خدمات اینترنتی اختصاص یافت. در سال ۱۳۸۱ فیلترینگ به صورت جدی مورد توجه قرار گرفت. کمیته‌ای سه نفره شامل نماینده وزارت اطلاعات، نماینده وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و نماینده صداوسیما برای رسیدگی به وضعیت اینترنت تشکیل شد. نماینده دبیرخانه شورای اسلامی و نماینده سازمان تبلیغات اسلامی به عنوان دو عضو دیگر، بعداً به این کمیته پیوستند. این کمیته برای شروع فهرست ۱۱۱ هزارسایت ممنوعه را به شرکت‌های تأمین خدمات اینترنتی اعلام کرد. (ستاد ساماندهی پایگاه‌های اینترنتی، ۱۳۹۲)

همچنین اولین مرجع ذی‌صلاح حقوقی در کشور، پس از تصویب قانون جرایم رایانه‌ای (۱۳۸۸)، کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه محسوب می‌شود. اما پس از آن در اسفندماه ۱۳۹۰، شورای عالی فضای مجازی به فرمان مقام رهبری تشکیل شد و آغاز به کار کرد که عالی‌ترین شورای سیاستگذاری بر فضای مجازی در کشور محسوب می‌شود؛ جدول ۴ نهادهایی را که به نوعی با سیاستگذاری در خصوص اینترنت (به‌طور اعم) و رسانه‌های اجتماعی در ایران (به‌طور اخص) مرتبط هستند، به تفکیک برشمرده است. (بصیریان جهرمی، ۱۳۹۳: ۶۵)

جدول ۴. نهادهای مرتبط با اینترنت و رسانه‌های اجتماعی در ایران

نهادهای قانون‌گذار	نهادهای کنترل‌کننده	نهادهای توزیع‌کننده
شورای عالی فضای مجازی	پلیس فضای تولید و تبادل اطلاعات (فتا)	شرکت ارتباطات زیرساخت
کارگروه (کمیته) تعیین مصادیق محتوای مجرمانه	ارتش سایبری	سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی
سازمان فناوری اطلاعات	مرکز بررسی جرائم سازمان‌یافته	شرکت مخابرات ایران
شورای عالی اطلاع‌رسانی	-----	مرکز مدیریت توسعه ملی اینترنت (متما)
شورای عالی فناوری اطلاعات	-----	-----
ستاد ساماندهی پایگاه‌های اینترنتی ایران	-----	-----

همچنین در برخی از موضع‌گیری‌های رسمی مسئولان که پس از ممنوعیت استفاده از تلگرام در ایران (اردیبهشت ۱۳۹۷) بیان شده است، صحبت‌های ضد و نقیض گوناگونی از سوی مسئولان و سیاستگذاران فضای مجازی کشور شنیده شد که هر کدام دیدگاه‌های سلبی یا ایجابی خود را نسبت به این پیام‌رسان مطرح می‌کردند یا آمار متفاوتی درباره میزان کاربران باقی مانده در این نرم افزار ارائه می‌دادند. جدول ۵ برخی از مهم‌ترین دیدگاه‌های مسئولان را در این مورد بیان کرده است. (بصیریان جهرمی، مهرپرور و احمدی، ۱۳۹۷: ۱۵-۱۴)

جدول ۵. مهم‌ترین دیدگاه‌های مسئولان در مورد پیامدهای فیلترشدن تلگرام

ردیف	نام مسئول	سمت	اظهارنظرها
۱	حسن روحانی	رئیس‌جمهور	فیلتر تلگرام مورد تأیید نیست. اگر در عالی‌ترین سطح نظام تصمیمی گرفته شده است، باید مردم در جریان امور قرار گیرند!

ردیف	نام مسئول	سمت	اظهارنظرها
۲	محمد جواد آذری جهرمی	وزیر ارتباطات و فناوری اطلاعات	از ۴۵ میلیون کاربر تلگرام تنها یک میلیون نفر از آن خارج شده‌اند ^۱ .
۳	عبدالصمد خرم‌آبادی	دبیر کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه ایران	۹۰ درصد کاربران ایرانی بعد از فیلترینگ تلگرام به شبکه‌های پیام‌رسان داخلی روی آورده‌اند و بستن تلگرام ضرر خاصی نزده است و فیلتر و مسدودسازی قسمتی از تلگرام در ایران باعث سقوط فاحش رتبه این پیام‌رسان در ایران و جهان شده است.
۴	غلامعلی جعفرزاده ایمن‌آبادی ^۲	نایب رئیس فراکسیون مستقلین مجلس	پس از فیلترینگ تلگرام، تنها دو درصد از کاربران ایرانی این پیام‌رسان را ترک کردند و همچنان ۴۴ میلیون کاربر ایرانی از این پیام‌رسان استفاده می‌کنند.
۵	رسول سربایان	رئیس سازمان فناوری اطلاعات	میزان ترافیک بین‌المللی پیام‌رسان‌ها با کاهش برآوردی ۶۷ درصد مواجه شده است؛ این به آن معناست که ترافیک پیام‌رسان‌های داخلی بیشتر شده است. تاکنون ۲۲ میلیون نصب پیام‌رسان‌های داخلی داشتیم که از این تعداد ۸٫۵ میلیون کاربر فعال هستند. میزان پست‌های ارسالی در کانال‌های تلگرام کاهش ۴۰ درصدی را نمایش می‌دهد.

۱. نقل شده در تاریخ ۹۷/۲/۱۸ در فراکسیون مستقلین مجلس شورای اسلامی.

۲. جعفرزاده ایمن‌آبادی در تازه‌ترین اظهارنظر خود گفته است: فیلتر شدن اینستاگرام، ضربه به روان و اقتصاد جامعه است و جامعه را بیشتر متأثر و افسرده می‌کند. فیلتر پیام‌رسان‌ها بیانگر ضعف حاکمیت است؛ با فیلتر اینستاگرام تلخکامی بسیاری در جامعه به وجود می‌آید و مردم ناراحت می‌شوند. تمام فضاهای مجازی را می‌بندیم که چه اتفاقی بیفتد. اطلاع‌رسانی را می‌خواهیم در صداوسیما کانالیزه کنیم؟ اما کسی صداوسیما نگاه نمی‌کند. البته من عضو پیام‌رسان‌های داخلی هستم، اما نمی‌دانید با چه غذایی از آن استفاده می‌کنم. (خبرآنلاین، ۹۷/۴/۱۸)

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

همان‌طور که یافته‌های این مقاله نشان داد، سیاست‌های محدودکننده در خصوص اینترنت و رسانه‌های اجتماعی در بسیاری از کشورهای جهان و از جمله ایران وجود دارد که در بیشتر موارد نیز ضروری به نظر می‌رسد. با این حال، در مورد میزان فیلترینگ یا نحوه مسدودسازی که مهم‌ترین چالش در عرصه سیاستگذاری محسوب می‌شود، حرکت به سمت ایجاد فیلترینگ هوشمند (یعنی فیلترینگی که براساس الگوریتم‌های پایش، تنها محتواهای غیر اخلاقی و ضد امنیتی را مسدود می‌سازد)، به‌رغم ایجاد کندی نسبی در شبکه، می‌تواند چالش مهمی را مرتفع سازد.

همچنین فرصت‌هایی همچون کنشگری، یا پادقدرت نهفته در این رسانه‌ها، می‌تواند زمینه دفاع و ترویج فرهنگ، تاریخ، اخلاق، دین و سایر جنبه‌های متعالی را که به زعم کاستلز در اشکال مختلف هویت جمعی و ارتباط جمعی خودانگیز - خودتولیدی، خودگردانی و خودگزینی - مستتر است، محقق سازد. در این میان، تهدیدهای موجود که در تجربه‌های زیسته ایران، با عنوان تعارضات شکلی و ماهوی میان سیاستگذاران بیان شد، می‌تواند زمینه‌های پس‌ماندگی و نارضایتی عمومی را در همه سطوح به دنبال داشته باشد؛ لذا یکی از موارد برای تجمیع این آرا «شورای عالی فضای مجازی» و دیگری «کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه» است که در صورت وظیفه‌شناسی و حضور جدی همه اعضا، محل مناقشه و اختلاف نخواهد شد و چالش مهمی را برطرف خواهد کرد.

همچنین از آنجا که بخش مهمی از امر فیلترینگ، عمدتاً ناظر به ملاحظات اخلاقی و امنیتی است، موضوع حمایت از رسانه‌های اجتماعی داخلی به‌عنوان راهکار اصلی و شرط حضور و فعالیت در این رسانه‌ها عنوان شده است؛ در این خصوص، دست‌کم سه چالش نداشتن جذابیت، فقدان اعتماد و ضعف در معماری وجود دارد.

در واقع یکی از مهم‌ترین دلایل عضو نشدن و یا فعالیت نکردن کاربران ایرانی در رسانه‌های اجتماعی داخلی نداشتن جذابیت است؛ جذابیت در این میان، از خواسته‌های اصلی کاربران محسوب می‌شود که وابسته به نوع مصرف کاربران در رسانه‌های اجتماعی

خارجی می‌تواند دنبال کردن صفحات ستاره‌های معروف (موسیقی، سینما، ورزش) و همچنین صفحات مربوط به رهبران فکری (حوزه‌های علمی، حرفه‌ای، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و نظایر آن) و حتی صفحات سایر رسانه‌های همگرا با رسانه‌های اجتماعی (نظیر شبکه‌های تلویزیونی عامه‌پسند در فیس‌بوک) باشد.

پس از آنها، موضوع «اعتماد سازی» در رسانه‌های اجتماعی داخلی یکی از دغدغه‌های کلیدی است که دلواپسی‌هایی برای کاربران برمی‌انگیزد و آنها را نسبت به فعالیت در این رسانه‌ها بی‌علاقه ساخته است؛ آنها مواردی همچون پایش و ردیابی^۱ فعالیت‌های خود را یکی از مهم‌ترین دلایل در این زمینه برمی‌شمارند. از این رو، اگر ویژگی اصلی این رسانه‌ها یعنی «اجتماعی بودن» در کنار ساختار «مردم‌نهاد بودن» محقق شود، امکان تعامل طبق مشاهده‌های میدانی بیشتر می‌شود.

در خصوص نوع معماری رسانه‌های اجتماعی داخلی نیز، اگر جنبه‌های تقلیدی رسانه‌های اجتماعی خارجی در رونمایی و ارائه خدمات ترجیح داده شود، آسیب آن به مراتب بیش از فیلترینگ خواهد بود؛ به همین دلیل پیشنهاد می‌شود که ضمن نوآوری و ایجاد تمایز در معماری رسانه‌های اجتماعی داخلی از منظر فناوری، الگوهایی برآمده از مبانی اسلامی و اخلاقی، که وجه ممیزه‌ای در فرهنگ رسانه‌ای نیز تلقی می‌شوند در این رسانه‌ها به کار گرفته شود؛ به‌عنوان مثال ایده «صله رحم» را می‌توان در برخی از اپلیکیشن‌های رسانه‌های اجتماعی داخلی به‌گونه‌ای سامان داد که به‌کاربر برای تماس با اعضای خانواده در فواصل زمانی مشخص و یا انجام دادن یک کار خیر، لایک^۲ یا رتبه‌ای اختصاص دهد که در حلقه دوستان و دنبال‌کننده‌ها نیز مشایعت و ترویج یابد.

موضوع پایانی که برای بومی‌سازی رسانه‌های اجتماعی داخلی پیشنهاد می‌شود، مسئله سازمان جغرافیایی است که از حیث خدمات مبتنی بر محل (LBS)^۳ و یا گستره

---

1. Montoring & Tracing

2. Like

3. Local Based Services

جهانی تفکیک‌پذیر است؛ این نیاز در بین کاربران رسانه‌های اجتماعی بویژه در انواع داخلی آن مطرح است که چون اغلب نیازهای ما در محیط پیرامون زندگی‌مان تعریف می‌شود و حوزه‌هایی نظیر بهداشت و درمان، تفریح و سرگرمی، سیاست و اقتصاد، ورزش و آموزش نیازمند تخصصی شدن و معطوف به محلی‌گرایی هستند، از این رو کاربران در آینده‌ای نه چندان دور به این شکل از خدمات رسانه‌های اجتماعی داخلی بیش از پیش وابسته و نیازمند خواهند شد؛ به همین دلیل سرمایه‌گذاری ویژه‌ای را می‌توان به این حوزه اختصاص داد و از صاحبان خلاقیت و ایده دعوت کرد که برای این منظور از پشتیبانی و حمایت سیاستگذاران و تصمیم‌سازان برخوردار شوند.

منابع

- آی.سی.تی.نا (۱۳۸۷). «تشکیل کمیته تعیین مصادیق فیلترینگ». بازیابی شده ۹ آذر ۱۳۹۲ از:

www.ictna.ir/report/archives/024695.html

- استراس، آنسلم و کوربین، جولیت. (۱۳۸۷). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها. ترجمه بیوک محمدی. چاپ دوم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- انتظاری، محمد حسن (۱۳۹۲). «فیلترینگ باید از حالت سلیقه‌ای خارج شود». مصاحبه با روزنامه ایران (۹۲/۱۱/۹). بازیابی شده ۱۵ بهمن ۱۳۹۲ از:

www.iran-newspaper.com/?nid=5570&pid=19&type=0

- بصیریان جهرمی، حسین؛ مهرپرور، سمانه؛ احمدی، حنا (۱۳۹۷). تلگرام و اینستاگرام در ایران: تحلیل وضعیت موجود و راهبردهای مواجهه صداوسیما. تهران: مرکز تحقیقات سازمان صداوسیما.

- بصیریان جهرمی، حسین (۱۳۹۳). سیاست و مصرف رسانه‌های اجتماعی مجازی در ایران: چالش‌ها، الگوها و تبیین یک مدل پیشنهادی. رساله دکترا علوم ارتباطات. دانشگاه علامه طباطبایی.

- بصیریان جهرمی، حسین (۱۳۹۲-الف). رسانه‌های اجتماعی: ابعاد و ظرفیت‌ها. تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.

- بصیریان جهرمی، حسین؛ خانیکی، هادی و ذکایی، محمد سعید (۱۳۹۲-ب). «رسانه‌های اجتماعی و سازمان‌های رسانه‌ای: بررسی سیاست‌گذاری و مصرف فیس‌بوک در مواجهه با رسانه ملی». فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های ارتباطی، ۲۰ (۳): [شماره پیاپی ۷۵]: ۵۹-۸۰.

- بی.بی.سی فارسی (۱۳۹۱). «هاشمی رفسنجانی: فیس‌بوک امری مبارک برای دنیاست»، بازیابی شده در ۱۲ مهر ۱۳۹۱ از:

www.bbc.co.uk/persian/iran/2012/05/120531_na_facebook_raftsanjani.shtml

- بی.بی.سی فارسی (۱۳۹۲). «توییت‌ر و فیس‌بوک در ایران باز هم مسدود شدند»، بازیابی شده در ۲۱ آبان ۱۳۹۲ از:

www.bbc.co.uk/persian/iran/2013/09/130917_103_facebook_twitter_banned.shtml

- تابناک (وبسایت خبری تحلیلی)، بازیابی شده در ۲۰ تیر ۱۳۹۲ از:
www.tabnak.ir/fa/news/221532/

- جنتی، علی (۱۳۹۲). «چهار میلیون ایرانی عضو فیس‌بوک هستند؛ محدودیت استفاده از فیس‌بوک باید برداشته شود». مصاحبه وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی با تلویزیون الجزیره انگلیسی؛ روزنامه شرق، شماره ۱۹۲۸، ص ۲، مورخ ۹۲/۱۰/۲۴؛ بازیابی فایل مصاحبه دیداری - شنیداری از:

www.aljazeera.com/programmes/talktojazeera/2013/12/ali-jannati-unblocking-iran-social-media-20131218113940528582.html

- خبرگزاری مهر (۱۳۸۷). «پنج میلیون سایت اینترنتی در کشور فیلتر شده است». (مصاحبه با عبدالصمد خرم‌آبادی)؛ بازیابی شده در ۲۲ دی ۱۳۹۲ از:

<http://old.mehrnews.com/fa/NewsDetail.aspx?NewsId=784979>

- جعفری، مهدی (۱۳۹۰). «هفده میلیون ایرانی عضو فیس‌بوک هستند». سخنرانی رئیس فناوری و اطلاعات سازمان بسیج دانش‌آموزی کشور در همایش نهضت روشنگری در آمل؛ بازیابی شده از:

www.asriran.com/fa/news/183862/17

- رجیبی، زهره (۱۳۸۹). بازنمایی گرایش‌های سیاسی کاربران ایرانی در شبکه‌های اجتماعی مجازی: با مطالعه موردی فیس‌بوک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم ارتباطات. دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی.

- رسولی، محمد رضا و مرادی، مریم (۱۳۹۱). «میزان مشارکت دانشجویان علوم ارتباطات در تولید محتوای رسانه‌های اجتماعی». فصلنامه علمی- پژوهشی فرهنگ - ارتباطات، ۱۳ (۳): [شماره پیاپی ۱۹]: ۱۴۰-۱۱۳.

- ستاد ساماندهی پایگاه‌های اینترنتی (۱۳۹۲). «متن کامل آیین‌نامه ساماندهی پایگاه‌های اینترنتی»؛ بازیابی شده در ۷ شهریور ۱۳۹۷ از:

<https://samandehi.ir/Pages/GhavaninVaMoghararat.aspx>

- سیفی، فرناز (۱۳۹۲). «هشت سال اینترنت در دولت احمدی‌نژاد». دویچه وله فارسی؛ بازیابی شده در ۱۵ آبان ۱۳۹۶ از:

<http://www.dw.de/a-17010461>

- صفی‌آریان، یحیی (۱۳۹۰). مقایسه ارتباطات مشارکتی کاربران ایرانی در شبکه‌های اجتماعی گوگل‌ریدر و فیس‌بوک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم ارتباطات، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.

- ضیایی پرور، حمید و سید وحید عقیلی (۱۳۸۸). «بررسی نفوذ شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان کاربران ایرانی». *فصلنامه رسانه*، ۲۰ (۴): ۲۳-۴۲.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۲). بازیابی ۳ خرداد ۹۲ از: <http://www.ghavanin.ir/detail.asp?id=5427>
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۳). *قدرت ارتباطات*. ترجمه حسین بصیریان جهرمی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰). *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ* (جلد ۱): *ظهور جامعه شبکه‌ای*. ترجمه احد علیقلیان، افشین خاکباز و حسن چاوشیان. تهران: طرح نو.
- کوثری، مسعود (۱۳۸۶). *جهان فرهنگی کاربران ایرانی در شبکه اورکات*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- محبی، علی (۱۳۸۵). «بررسی عوامل مؤثر بر نگرش نخبگان علمی کشور نسبت به فیلترگذاری اینترنت از طرف حکومت». پایان نامه کارشناسی ارشد ارتباطات، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۹). *تقریرات کلاسی درس روش‌های پیشرفته پژوهش* (مقطع دکتری علوم ارتباطات). دانشگاه علامه طباطبایی: بی‌نا.
- نوری مرادآبادی، یونس (۱۳۹۱). بررسی گرایش دانشجویان دانشگاه‌های تهران به شبکه اجتماعی فیس بوک و عوامل مرتبط با آن: بررسی تطبیقی دیدگاه‌های خبرگان رسانه و کاربران فیس‌بوک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت رسانه. دانشگاه تهران، دانشکده مدیریت.
- Abbate (1999). *Inventing the Internet*. Cambridge, MA: MIT Press.
- ACMA [Australian Communicaiton & Media Authority] (2008). *Closed Environment Testing of ISP-Level Internet Content Filter* (Report to the Minister). Retrieved April 22, 2012 from:

www.acma.gov.au/webwr/_assets/main/lib310554/isplevel_internet_content_filtering_trial-report.pdf

- AFP. (2011). 'Egypt braces for nationwide protests'; Agence France-Presse, Retrieved Aug.1, from:

www.france24.com/en/20110125-egypt-braces-nationwide-protests

- Alexa (2018). Retrieved May. 21, 2018, from:

www.alexa.com/topsites

- BBC (2014). "Venezuela protests and the 'virtual' battle online,"

Retrieved Feb, 25, 2014 from:

<http://www.bbc.co.uk/news/blogs-trending-26248178>

- Berners-Lee, Team (2008). 'Web Creator rejects net tracking'.

BBC News, Retrieved 23 Sep, 2013, from:

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/7299875.stm>

- Bosetti, Giancarlo (2007). Spin: Trucchi e Tele-imbrogli Della Política (Spin: Tips and Tele-cheating policy). Venice: Marsilio.

- Bright, Martin (2004). 'BT Puts Block on Child Porn Sites'. The Guardian (London). Retrieved 14 April, 2013, from:

www.theguardian.com/technology/2004/jun/06/childrensservices.childprotection

- Castells, Manuel (2009). Communicaiton Power. UK: Oxford University Press.

- Castells, Manuel. (2007). Communication, Power and Counter- power in the Network Society. International Journal of Communication , Vol. 17, pp.238- 266.

- CIPA (2014). "The Children's Internet Protection Act (CIPA)". Retrieved Jan 22, 2014 from:

<http://www.ala.org/advocacy/advleg/federallegislation/cipa>

- Condon, Stephanie (2012). "PIPA, SOPA put on hold in wake of protests". CBS News, Retrieved, Sep 25, 2013 from: <http://www.cbsnews.com/news/pipa-sopa-put-on-hold-inwake-of-protests/>

- Deibert, Ronald, Palfrey, John, Rohozinski, Rafal, and Zittrain, Jonathan (eds.) (2008). Access Denied: The Practice and Policy of Global Internet Filtering. Cambridge, MA: MIT Press.

- Dong, Fan (2008). "Everything in existence is reasonable? The actual effectiveness of Internet control in China," unpublished research paper for Seminar Communications 620, Spring Semester, Los Angeles: University of Southern California, Annenberg School of Communication.

- Goldsmith, Jack L. (2006). Who Controls the Internet?: Illusions of a Borderless World. UK: Oxford University Press.

- Marzouki, Meryem (2002). "Cybercrime and Data Retention: French Situation and Articulation with the International Context". The Public Voice in Internet Policy Making, Retrieved Jan 11, 2014 from: <http://www-polytic.lip6.fr/spip.php?article77>

- Morozov, Evgeny. (2011). The Net Delusion: The Dark Side of Internet freedom. New York: PublicAffairs.

- Moses, Asher (2009). Banned hyperlinks could cost you \$11,000 a day. Retrieved from:

[http://www.smh.com.au/articles/2009/03/17/1237054787635.html? page=fullpage](http://www.smh.com.au/articles/2009/03/17/1237054787635.html?page=fullpage)

- ONI (2014). OpenNet Initiative. Retrieved Dec, 21, 2017 from: <http://opennet.net/about-filtering/>

- Online child abuse images warning (2009). BBC News, Retrieved Feb 03, 2013, from:

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/7904607.stm>

- Phneah, Ellyne (2013). "Pakistan reportedly testing URL filters, may lift YouTube ban". Retrieved Sep, 2, 2013 from: <http://www.zdnet.com/pakistan-reportedly-testing-url-filters-may-lift-youtube-ban-7000019831/>

- Rui, Zhang (2013). "Iran bans another SNS WeChat". Retrieved Dec 22, 2013 from:

http://www.china.org.cn/business/2013-12/27/content_31021949.htm

- Sayer, Peter (2010). "France to Vote on Internet Censorship". Retrieved Jan 10, 2014 from:

<http://www.computerworlduk.com/news/security/18819/france-to-vote-on-internetcensorship/>

- Shapiro, Samantha M. (2009). 'Revolution, Facebook-Style'. New York Times. Retrieved from:

www.nytimes.com/2009/01/25/magazine/25bloggers-t.html

- Swartz, Jon (2009). Social-networking sites Twitter, Flickr go dark in China, Retrieved from:

http://usatoday30.usatoday.com/tech/news/2009-06-02-china-twittertiananmen-protests_N.htm

- Wolman, David. (2008). 'Cairo Activists Use Facebook to Rattle Regime'. Retrieved Sep. 15, 2018, from:

www.wired.com/techbiz/startups/magazine/16-11/ff_facebookegypt

- Woolor [online] (2013). Countries where facebook is not number #1 social networking website; Retrieved Aug, 3, 2013, from:

<http://www.woolor.com/thetechbook/countries-where-facebook-is-not-number-1-social-networking-website/>